

Univerzita Karlova v Praze

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Tereza Krausová

**STRATIFIKACE SPOLEČNOSTI
V KONCENTRAČNÍCH TÁBORECH**

Diplomová práce

Praha 2009

Autor práce: **Tereza Krausová**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: 2009

Hodnocení:

Bibliografický záznam

KRAUSOVÁ, Tereza. *Stratifikace společnosti v koncentračních táborech*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, 2009. 59 s. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc.

Anotace

Diplomová práce „Stratifikace společnosti v koncentračních táborech“ pojednává o rozvrstvení táborové společnosti. Stanovuje formální a neformální faktory, které stratifikaci ovlivňovaly a určovaly sociální role jednotlivců i skupin, jejich vzájemné vztahy, životní podmínky a přístup k moci. Mezi formální faktory u skupiny vězňů řadí vojenskou hodnost, dělbu práce, přístup k moci, vztahy podřízenosti a delegování pravomoci. Ve skupině vězňů byl formálním faktorem klasifikační systém a z něj vyplývající dělba práce a moci, dále existence vězeňské samosprávy. Neformálními faktory mezi vězni byly osobní vztahy a autorita nadřízených. Mezi vězni byly neformálními faktory individuální schopnosti a dovednosti jednotlivců a doba, kterou v táboře již strávili.

Práce se zaměřuje také na psychologické aspekty života v táboře – u vězňů zkoumá jejich osobnost, motivaci, hodnoty a mechanismy způsobující proměnu osobnosti a ústup morálních zábran. U vězňů také zkoumá hodnoty, dále pak schopnost zachovat si svobodnou vůli a způsob, jakým se vyrovnávali s mezními životními podmínkami.

Závěr práce je věnován zamyšlení nad etikou jednání v koncentračních táborech, otázce smrti a její důstojnosti a otázce aktuálnosti holocaustu – všímá si narůstajícího vlivu neonacistů ve společnosti a šíření některých jejich myšlenek – např. popírání holocaustu.

Annotation

Diploma thesis „Social stratification in concentration camps“ deals with the society in a concentration camps. It defines formal and informal factors which affect the social stratification and which determine the social roles both of individuals and groups, their interrelationships, living conditions or access to power. The formal factors of the jailers group were the military rank, division of labour, access to the power, subordination and superiority relations, delegation of powers. The formal factors in the prisoners group were the classification system, division of labour and power, self-government of prisoners. The informal factors among jailers were their human relations and the authority of the superiors. The informal factors in the prisoners group were the individual abilities and skills and time of imprisonment in the concentration camp.

The thesis targets also the psychological aspects of the life in a concentration camp – it examines for the jailers personality, their motivation, values and mechanisms which cause the transformation of personality and the suppression of the morale. In the prisoners group, it targets values, ability to keep the free will and to face up to the extreme living conditions.

The conclusion of the thesis includes the idea of the morality in concentration camps, the issue of a death and its dignity and the topicality of the holocaust issue (it pays attention to the raising

influence of the neo-Nazis in society and the spread of their ideas such as the Holocaust denying etc.).

Klíčová slova

Holocaust, koncentrační tábor, stratifikace, faktor, vězňitelé, vězni, morálka

Keywords

Holocaust, concentration camp, stratification, factor, jailers, prisoners, morality

Děkuji profesoru Miloslavu Petruskovi za vedení diplomové práce a dále všem, kteří mi při jejím zpracování poskytli cenné rady a připomínky a vytvořili podmínky pro její dokončení.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 22. 5. 2009

.....
podpis

Obsah

Předmluva	9
Úvod	10
I. Věznitelé	15
1. Sociodemografický pohled	15
1.1 Příslušníci SS	15
1.2 Stratifikace SS – formální faktory	16
1.3 Vztahy mezi SS, propojení formálních a neformálních faktorů	19
2. Psychologický pohled na příslušníky SS	20
2.1 Osobnost, motivace	20
2.2 Hodnoty	21
2.3 Tvrdost a brutalita	21
2.4 Slepá poslušnost	22
3. Sociologický pohled na holocaust, sociologicko-psychologické aspekty práce v koncentračních táborech	23
3.1 Ústup morálních zábran	23
3.2 Vliv autority	24
3.3 Dehumanizace obětí	25
3.4 Kategorizace obětí	26
3.5 Oddělení prostředků a cílů	26
3.6 Oddělení soukromého a veřejného života	27
3.7 Přesouvání odpovědnosti, ztráta subjektivity	27
3.8 Totalitarismus, teorie malých koleček	28
3.9 Banalita zla	28
3.10 Typologie esesmanů v koncentračních táborech	29
II. Věžňové	31
1. Sociodemografický pohled	31
1.1 Obyvatelstvo a vývoj koncentračních táborů	31
1.2 Stratifikace vězňů – formální faktory	33
1.2.1 Klasifikační systém	33
1.2.2 Vězeňská samospráva	38
1.2.3 Koncentrační tábor jako sociální pole	40
1.2.4 Hierarchie vězeňské samosprávy	44
1.3 Stratifikace vězňů – neformální faktory	45
2. Psychologický pohled na život vězňů	48

2.1	Hodnoty	48
2.2	Vyrovňávání se s životními podmínkami v koncentračních táborech.....	50
3.	Sociologický pohled na život v koncentračním táboře, filosofické aspekty	52
Závěr ...	.....	54
Holocaust stále aktuální.....	.....	57
Použitá literatura	.....	59

„To, co jsem dělal, dělal jsem s důkladnou znalostí věci, měl jsem za to, že je to má povinnost a že jakkoliv je nepříjemná a nešťastná, je třeba ji splnit. O totéž jde v totální válce: civilisté už neexistují, a mezi zplynovaným židovským dítětem a německým dítětem, které zabily zápalné bomby, je jediný rozdíl, a to v použitých prostředcích; v obou případech ale člověk či lidi, kteří je zabili, věřili, že je to správné nebo nutné; a koho vinit, jestli se zmylili? (...) To platí i v případě, kdy jeden člověk přiloží druhému k hlavě zbraň a stiskne kohoutek. Oběť sem totiž dovedl někdo jiný, o její smrti rozhodl zase někdo jiný, a i střelec sám ví, že je jen posledním článkem nesmírně dlouhého řetězu a že si nemůže klást víc otázek než člen popravčí čety, který v civilním životě popraví člověka odsouzeného řádně a podle práva. Střelec ví, že jen čistě náhodou on střílí, jeho druh stojí na stráži a někdo jiný řídí nákladňák.(...)“

Při poválečných výsleších všichni zúčastnění říkali: Já, a vinen? Sestra nikoho nezabila, jen nemocné svlékala a uklidňovala, což jsou její běžné pracovní úkony. Ani lékař nezabíjel, ten jen potvrdil diagnózu podle kritérií stanovených jinými místy. Časově i místně má k vraždě nejbližší technik, který otevřel plynový kohoutek, ale ten jen vykonal technický úkon pod dohledem nadřízených a lékařů. (...) Kdo je tedy vinen? Všichni, nebo nikdo? (...)

Samosebou lze poměrně přesně stanovit úroveň trestní odpovědnosti, na jejichž základě lze některé odsoudit a všechny ostatní ponechat napospas vlastnímu svědomí, i když jich většina žádné nemá; ještě snazší je vytvořit zákony teprve po činech, jako v Norimberku. (...) Ujasněme si to ještě jednou: nesnažím se říci, že jsem se neprovinil tím či oním činem. Já vinen jsem, vy ne, a to je dobře. Měli byste mít nicméně možnost si říci, že toho, čeho jsem se dopustil já, byste se bývali dopustili taky. Možná s menší dávkou horlivosti, ale možná také s menší dávkou zoufalství, v každém případě nějakým způsobem ano. Snad mohu konstatovat, že, jak dokázaly moderní dějiny, za určitých daných okolností každý nebo téměř každý dělá to, co se mu řekne; a nezlobte se na mě, ale je jen malá pravděpodobnost, že zrovna vy byste byli výjimka, stejně jako jsem jí nebyl já. Jestli jste se narodili v zemi, kde nejen že vám nikdo nepřijde zabít ženu, ale kde ani nikdo nepřijde a neřekne vám, abyste šli zabíjet ženy a děti druhých, děkujte Bohu a jděte s pokojem. Ale pořád mějte na paměti tohle: možná jste měli víc štěstí než já, ale nejste lepší. Protože nebezpečí začíná právě ve chvíli, kdy najdete tolik troufalosti, abyste si to mysleli.“¹

Jonathan Littell, Laskavé bohyně

---

¹ J. Littell, Laskavé bohyně, str. 22-24

Předmluva

Tato diplomová práce je vyústěním mého dlouhodobého zájmu o holocaust a témata, která s ním souvisí. První setkání s historií 20. století a konkrétně s tématem druhé světové války a holocaustem ve mně zanechalo mnoho otázek, na které jsem v průběhu dalších let hledala odpovědi a které vyvolávaly otázky další.

Nejdříve jsem se zabývala faktem holocaustu z teologického pohledu. Hledala jsem odpověď na otázku, proč se holocaust vůbec stal. Zkoumala jsem, jak si na tuto otázku odpovídají Židé, jak křesťané, jaké jsou rozdíly mezi jejich odpověďmi a čím jsou způsobeny (studovala jsem tedy i židovské a křesťanské náboženství – vztah lidí k Bohu, vztah Boha k člověku, zásahy Boží v lidském světě, otázky viny či hříchu apod.). Zajímalo mě také, zda skutečnost holocaustu nějak ovlivnila ideu všemohoucího, vševědoucího a milosrdného Boha.

Dalším významným tématem bylo prožívání koncentračního tábora samotnými vězni, a to především skrze beletristickou a biografickou literaturu. Zvláštním, avšak opakujícím se tématem, byly projevy lidství v mezních podmínkách, uchování svobodné vůle v místě absolutní nesvobody. Jiným tématem bylo generační vyrovnávání se s faktem holocaustu.

Jiný pohled na problematiku holocaustu mi naskytlo historické a sociologické zkoumání. Dozvěděla jsem se, jak funguje moderní společnost, jaké jsou charakteristiky totalitní a svobodné společnosti, jaký mají dopad na jednotlivce. To mi pomohlo si odpovědět na otázky, proč byli pronásledováni (nejenom) Židé, proč před nebezpečím neutekli nebo například proč se v koncentračních táborech nevzbouřili. Jiným souvisejícím tématem bylo vysvětlení lhostejného chování lidí, jichž se holocaust přímo netýkal.

V knihách a dokumentech, které jsem postupem času pročítala a studovala, se ukazovalo, že v koncentračních táborech existovalo několik zásadních skutečností (faktorů), které společně ovlivňovaly jak celkový chod tábora, tak i život jednotlivce. Tato práce se snaží tyto faktory najít, popsat, ukázat, jaký byl život v koncentračních táborech a nabídnout některé sociologické teorie významných myslitelů, které se k danému tématu váží.

Tato práce je především sociologická a proto pojednává jen některá zde výše zmíněná témata. Pomohla mi utřídit si myšlenky a sestavit vlastní názor na danou problematiku.

Úvod

Běžná představa o stratifikaci obyvatel koncentračních táborů rozděluje toto nucené společenství na skupinu vězňů a vězňů, se zcela odlišnými a jasně danými sociálními rolmi, vzájemnými vztahy, životními podmínkami, mocí a bezmocí a případně i morálním (či amorálním) jednáním. Skutečnost byla mnohem složitější. Táborovou společností sice de iure tvořily dvě hlavní skupiny, jedna z nich ale – věznění – byla, co se týká všech výše zmíněných charakteristik (rolí, vztahů, životních podmínek, moci), velmi různorodá: existovalo v ní mnoho mezistupňů s obtížně rozlišitelnými hranicemi, vzájemnými vztahy a privilegii. Vedle obyčejných vězňů žijících v hromadných blocích existovala nepoměrně menší skupina vězňů privilegovaných, mezi něž patřili např. členové vězeňské samosprávy nebo vězňové s nějakou funkcí umožňující plynulý chod tábora. Mezi vězni vznikla na základě níže popsaných faktorů složitá společenská hierarchie napomáhající privilegovaným zvýšit šanci na přežití, vězňům bez jakýchkoliv funkcí naopak šance na přežití radikálně snižovala (nebo dokonce upírala).

Je potřeba říci, že sociologická analýza táborové společnosti (včetně této práce) se týká táborů koncentračních, ne vyhlazovacích. Vyhlazovací tábory sloužily výhradně k likvidování lidí (krátkodobě mohla přežít jen obsluha smrtícího provozu) a nevznikalo v nich proto žádné trvalé společenství. V koncentračních táborech byli lidé registrováni, zařazeni do ubikací a nasazeni na práci. Byli izolováni od vnějšího světa a žili v bezpráví a v bídě. Velká část z vězňů postupně umírala vyčerpáním z práce, hladem, zastřelením, zplynováním nebo umučením. Některé tábory měly obě funkce – koncentrační i vyhlazovací a jsou zahrnuty i do této práce.

Životní, pracovní a společenské podmínky byly v koncentračních táborech velmi rozdílné, a to dokonce i v takových, které byly od sebe vzdáleny jen několik kilometrů (zejména podmínky v kmenových táborech a vedlejších táborech existujících při podnicích využívajících otrockou práci vězňů). Podle mého názoru je ale možné vystopovat dva základní typy faktorů, které strukturovaly³ a stratifikovaly táborovou společnost, vzájemně se prolínaly a působily souběžně ve všech koncentračních táborech.

Prvním typem jsou formální faktory. Jak již bylo zmíněno, táborová společnost byla především rozdělena na vězňů a vězňů. Toto rozdělení – a vůbec vznik koncentračních táborů – bylo podloženo komplexem primitivně uchopených názorů a teorií, konkrétní hospodářskou a politickou situací v meziválečném Německu, jakož i historicky se opakujícími vlnami odporu proti cizincům (včetně Židů), které vyústily ve všeobecné přesvědčení o vlastní nadřazenosti a nutnosti odstranění všech „podřadných“ ze společnosti. Úzká vrstva nacistických vůdců tuto nejprve jen potenciální náladu rozdmýchala, její vzplanutí použila jako jeden z podstatných nástrojů uchopení moci a pak ho pomocí moderní techniky a byrokratické mašinérie dovedla až k realizaci.

---

² Zde použito v obecném významu „systému lidského soužití“ a „sumy individuí, která se kontaktují a vzájemně interagují prostřednictvím sítě sociálních vztahů“ (J. Jandourek, Sociologický slovník, str. 235), nikoliv ve smyslu společnosti utvářené společnými zájmy, kulturou a institucemi jejích členů.

³ Pojem „struktura společnosti“ v převážné míře v této práci označuje „vnitřní uspořádání“ společenského útvaru. Pro přehlednost se snažím vyhnout dalšímu možnému (částečně odlišnému) významu tohoto pojmu – pojmenování příslušníků daného společenství (Nový akademický slovník, str. 753).

Myšlenka ohraničování pojmu „lidství“ na nějakou konkrétní skupinu a vyloučení jiných lidí z tohoto pojmu nebo jejich zařazení mezi méně hodnotné není v lidské historii nijak jedinečná ani nová. Sociální antropologie zabývající se rodovými společnostmi zná mnoho případů, kdy jméno příslušníků kmene ve vlastním jazyce znamená totéž co „lidé“, zatímco jména všech ostatních vyjadřují „nelidskost“, „barbarskost“ nebo „nekulturnost“. Pro příklad není nutné chodit daleko: hlavní charakteristikou člověka vždy byla schopnost mluvit. Češi ji svým západním sousedům upírají právě tak až do dnešní doby používaným pojmenováním národa. Naštěstí pro Němce (tj. pro němce) jsme se nikdy v historii nedostali do podobného silového postavení vůči nim.

Dlouhodobým a převažujícím trendem v lidské historii je postupné rozšiřování pojmu lidství – na sousední kmeny, otroky, ženy, děti nebo výrazně odlišné skupiny. Toto rozšiřování neprobíhalo rovnoměrně; významným mezníkem tohoto myšlenkového (a civilizačního) vývoje je např. křesťanství hlásající lidskou rovnost před Bohem či humanismus zdůrazňující univerzální lidství a solidaritu a odmítající rozdělování podle rasových, jazykových, národních či náboženských hledisek. Zatímco žádný z daných stavů různých společností minulosti nelze (při dobré vůli) označit za vnitřně eticky odsouzeníhodný (jakkoliv s ním nemusíme souhlasit) – jsou všechny regrese (například právě ta nacistická) vždy spojeny s široce založeným a eticky odsouzeníhodným myšlenkovým systémem.

Rozlišení na vězňatele a vězně a s tím související nerovný přístup k vzácným statkům (kterými i v koncentračních táborech bylo bohatství, moc a prestiž⁴ - avšak tyto pojmy jsou zde relativní), je základem stratifikace táborové společnosti. Vymezilo společenský status jednotlivce i celých skupin, jejich role a sociální kapitál. Kvůli přehlednosti jsou v této práci pojednány tyto dvě hlavní skupiny samostatně.

Formálními faktory ve skupině vězňatelů⁵ tvořené příslušníky SS byla dělba práce, přístup k moci, stavy podřízenosti a delegování pravomoci.

Vězňatelé působili jako správa tábora a pracovali ve specializovaných útvech. Správa se dělila na pět oddělení. Nejvyšší instancí byla komandatura (velitel tábora vězňů a velitelů), avšak ta byla ve svých reálných pravomocích omezená: do její pravomoci nespadalo táborové gestapo (politické oddělení), které mimo své běžné táborové funkce sloužilo i jako dohled místní táborové SS. Hlavní středisko moci bylo u vedení tábora ochranné vazby, které zajišťovalo služební provoz a pracovní nasazení. Vůdce tábora vězňů byl stálým zástupcem velitele tábora vězňů a esesmanů a podléhali mu vůdci při apelech, vůdci pracovního nasazení a vůdcové bloků. Vůdcové bloků byli bezprostřední představení vězňů a mezi nimi vybírali vězeňskou samosprávu zajišťující disciplínu a čistotu v blocích. Materiální vybavení tábora spadalo pod oddělení správy, které zodpovídalo za majetek vězňů, udržování budov a vozů tábora a zásobování tábora potravinami a oděvy.

---

⁴ Ve skupině vězňatelů je přístup k bohatství, moci a prestiži nepopiratelný; u vězněných je situace jiná, hlavním vzácným statkem bylo přežití. Přesto ale někteří „privilegovaní“ přístup k bohatství (jímž se ale mohl rozumět i prostý dostatek potravy nebo přiměřené oblečení a obutí), moci (jak ve smyslu možnosti ovlivnění života vlastního, případně i životů ostatních vězňů, tak i ve smyslu moci funkční) či nějaké formy prestiže měli. Obyčejní vězni téměř žádný přístup k bohatství, moci ani prestiži neměli, sociální mobilita, resp. vzestup z neprivilegovaných mezi privilegované byl po většinu doby velmi obtížný (částečná změna nastala ke konci války s ekonomizací práce vězňů, kdy jejich individuální kvalifikace získala větší váhu).

⁵ Zde v obecném smyslu personálu koncentračních táborů zabývajícím se nejrůznějšími činnostmi – velením, dozorem, správcovstvím či politickou činností, s různým podílem na vyhlazovacím procesu a z toho plynoucí odpovědností.

Relativně samostatné bylo oddělení pro zdravotnictví, k němuž příslušeli lékaři, ošetřovatelé a písaři nemocničního bloku. Starali se o nemocné vězně, hygienu, bojovali s epidemiemi, ale de facto vynášeli i rozsudky smrti při selekcích a v některých případech prováděli na věznicích lékařské pokusy.

Formálním faktorem ve skupině vězněných byl oficiální klasifikační systém, tj. rozdělení do vězeňských kategorií a z něj vyplývající dělba moci a práce. Vězni byli rozděleni do ochranné nebo zajišťovací (časově omezené) vazby; těmito kategoriemi byli říšští kriminální vězni, političtí vězni, Židé, váleční zajatci, asociální osoby, emigranti, cizinci (většinou ale vedení jako političtí vězňové), členové minoritních náboženských směrů, homosexuálové a Cikáni. Životní podmínky vězňů byly obecně špatné, avšak v zacházení s vězni různých kategorií byly velké rozdíly. Vězňové z různých kategorií byli od sebe izolováni a stávalo se spíše jen výjimečně, že se hromadně setkali.

Druhým významným formálním faktorem byla existence vězeňské samosprávy. Pro chod tábora byla nepostradatelná, s její existencí bylo již od počátků počítáno. Pozice vězeňské samosprávy byly dle nařízení obsazovány především vězni z kategorií říšských kriminálních a politických vězňů. Struktura vězeňské samosprávy (hierarchie pozic) byla jasně daná, avšak kritéria výběru konkrétních jednotlivců z daných vězeňských kategorií, kteří měli získat nějakou táborovou funkci, a konečná podoba fungování této samosprávy spočívala téměř výhradně na libovůli nadřízených esesmanů – vzájemných vztazích mezi konkrétními věznicemi a vězni, míře korupce, osobních zájmech esesmanů apod. Vězeňští prominenti byli vybíráni často na základě míry spolupráce (kolaborace) s SS, přizpůsobivosti (schopnosti jednat zcela amorálně) a nezřídka i brutality, kterou si vynucovali mezi ostatními uznání a disciplínu.

Získání výhodnějších pozic určité vězeňské kategorie v táborové struktuře záviselo na subjektivním vnímání těchto kategorií esesmany: v jeho základu byl rasový protiklad člověka a „podčlověka“, dále zeměpisné a národnostní určení, politické nepřátelství a sociální úchylnost (týká se kategorií zločinců, asociálů a homosexuálů). Vnímání těchto kategorií bylo dynamické a proměnlivé v čase.

Vězeňská samospráva odrážela organizaci táborové SS. Pro dozorní a pořádkové funkce byla ustanovena hierarchie představených s formální velitelskou a disciplinární mocí. V čele stál starší tábora dosazený SS (někdy přijatý na základě návrhu dominantní skupiny vězňů). Jeho pozice byla víceznačná: shora se mu dostalo plné úřední moci, kterou mohl neomezeně využívat proti vězňům, zdola vystupoval za tábor (aniž byl ale vězni jmenován) a byl zástupně volán k ustavení pořádku. Vězeňští funkcionáři ovšem nejednali jako reprezentanti jim podřízených, ale jako prodloužená ruka SS. Starší tábora vybíral a dosazoval starší bloků, ti zase dosazovali starší světnic a službu napomáhající dohledu nad osazenstvem. Blokový personál byl podřízen jak příslušnému vůdci bloku, tak staršímu táboru. To s sebou přinášelo střety zájmů, na druhou stranu ale i určitou nezávislost na představených vězňů.

Pracovnímu komandu velel kápo podléhající příslušnému veliteli SS. Větší komanda měla vrchního kápa, několik nižších kápů a předáků. Vnitřní správa tábora spadala do kompetence písárny. Písař byl přítomný v každém bloku a zaznamenával a hlásil aktuální stav a všechny změny písárně. Písárna podléhala vůdci při apelech. Dalším důležitým vězeňským úřadem bylo oddělení statistiky práce starající se o sestavování komand a přípravu přesunů vězňů do pobočných táborů. Společně

s písárnou bylo toto oddělení poměrně vlivné, protože nebylo možné jejich pracovníky jednoduše vyměnit (hrozila dočasná ztráta úplné kontroly nad neustále se měnícím osazenstvem tábora) ani je při práci zcela kontrolovat. K vězeňským funkcionářům patřili dále vězňové v zásobovacích zařízeních budující své protekční vztahy na základě zboží, které byli schopni opatřit. Vlivní byli i vězňové pracující v nemocničních blocích – jednak kvůli lékařské péči, kterou mohli poskytnout, jednak kvůli tomu, že se tam často tvořily odbojové skupiny (SS se těmto místům spíše vyhýbala kvůli obavám z nákaz).

Kvůli stálému nedostatku personálu SS v koncentračních táborech bylo nutné moc a sociální kontrolu delegovat na vězeňskou samosprávu. To způsobilo vyšší kontrolu vězňů, ale i prostor pro korupci a rozvolnění mocenského systému. Stíral se rozdíl mezi vězeňskou elitou vybavenou velkou funkční mocí a personálem SS nižšího stupně.

Druhým typem faktorů ovlivňujících strukturu koncentračního tábora byly faktory neformální. U vězňů se jednalo především o osobní vztahy mezi esesmany. Dobré osobní vztahy mohly značně napomoci kariérnímu postupu, ovlivňovaly i způsob vykonávání vlastní práce. Mezi vězni byly těmito neformálními faktory individuální schopnosti a dovednosti jednotlivců (orientační, organizační, manuální, jazykové atp.), délka pobytu v táboře (svědčící o schopnosti přežít), morální kredit či schopnost individuálního prosazení. Hlavně v posledních válečných letech mohli vězni získat určité postavení i díky svému pracovnímu výkonu a profesi. Někteří vězňové vylepšovali svou pozici kolaborací s SS, brutalitou k ostatním vězňům a úplným odvržením morálky. Jiní (byla jich ale výrazná menšina) požívali opravdové autority díky tomu, že se i v nelidských podmínkách dokázali stále chovat lidsky. Vztahy mezi jednotlivými vězni se pohybovaly na široké škále od nenávisti, lhostejnosti až po přátelství (v převážné míře se ale jednalo o instrumentální přátelství), solidaritu a ochotu si pomáhat.

Tato diplomová práce se snaží popsat táborovou společnost a strukturu (vnitřní uspořádání) skrze formální a neformální faktory, zaměřuje se ale i na psychologické aspekty života v táboře a zapojuje i různé sociologické teorie analyzující vznik a fungování vyhlazovacího procesu (holocaustu). Formální a neformální faktory byly určující pro konečnou podobu života v koncentračních táborech.

Táborová společnost se neustále proměňovala a byla charakteristická spleť závislostí a protichůdných vztahů mezi těmi, kdo z jeho fungování těžili, personálem, vězeňskou samosprávu a bezmocnými neprivilegovanými vězni. Práce mění perspektivy, aby mohla zachytit strategie privilegovaných i reakce neprivilegovaných. Využívá historiografickou literaturu, teoretickou literaturu (zejména sociologickou či filozofickou), různé dokumentace, zprávy vězňů, dokumenty z poválečných procesů s nacisty i tzv. svědectví, která často spojují popis každodenního života a teoretickou reflexi v literárním podání (beletrie, autobiografie). Zde chci zdůraznit, že jakékoliv citace jsou v textu jasně označeny změněným písmem (kurzívou), odlišným řádkováním a v poznámce pod čarou je uveden zdroj a strana, z které citace pochází. V seznamu použité literatury jsou uvedena i díla, z nichž jsem čerpala některé myšlenky či sociologické teorie týkající se holocaustu. Mým příspěvkem je zkoumání stratifikace táborové společnosti a její struktury stanovením dvou hlavních skupin faktorů, které ji ovlivňovaly, a využitím dalších vědních oborů pro podání celkového obrazu sociálního života v koncentračním táboře.

Přestože se holocaust udál před více než půl stoletím, ovlivňuje i současnou společnost a jeho význam je nezpochybnitelný. V závěru práce se mimo jiné zamýšlím i nad takovými společenskými jevy, jako je popírání holocaustu nebo vzestup neonacismu.

I. Věznitelé

Většina zaměstnanců koncentračních táborů (včetně těch, kteří byli v přímém každodenním pracovním styku s vězňenými jako např. dozorcí, psovodi nebo táborové gestapo) byli před svým nástupem do táborové služby lidé průměrní, nevyznačující se žádnou mimořádnou krutostí. Jak se mohlo stát, že se tito obyčejní lidé později dopouštěli nelidských činů? Pokud si zručnost své práce uvědomovali, jak se s ní dokázali psychicky vyrovnávat? Jak je možné, že k uhlídání statisíců vězňů stačily řádově stovky esesmanů?

1. Sociodemografický pohled

1.1 Příslušníci SS

Raul Hilberg⁶ popisuje příslušníky SS jako staré „funkcionáře“ a nováčky snažící se uchytit v novém společenském uspořádání (tj. v období 30. let 20. století, kdy se Adolf Hitler stal říšským kancléřem a členové NSDAP a SS obsadili důležité státní funkce a vytvořili nové byrokratické struktury a ministerstva). Příslušníky SS se stalo mnoho i tzv. „nových Němců“, tj. např. Rakušanů, sudetských či etnických Němců, kteří se stali německými občany po nástupu Hitlera k moci.

Mezi starými funkcionáři, kteří drželi své pozice již v přednacistickém období, a nováčky, kteří získali místa a povýšení díky nacistickému režimu, vznikalo velké napětí. Nováčci byli nezkušení, oportunističtí a zkorumpovaní, staří funkcionáři se zase často řídili zkonstatělymi pravidly, byli ješitní a neschopní přijímat změny.

Rozdíl byl i v průměrném věku těchto skupin: nově příchozí byli mladší než jejich konkurenti a všichni, kdo působili v nových centrech moci, byli narozeni ve 20. století. Mládí u nich vyvolávalo pocit soudržnosti, která nebyla slabší než ta, která spojovala starší funkcionáře.

Koncentrační tábory, ve kterých byli od 30. let umisťováni především političtí odpůrci nového režimu, byly zpočátku spravovány jednotkami SA, Všeobecnou SS a ojedinele i policií. V roce 1934 proběhla reorganizace systému koncentračních táborů a tábory přešly pod správu SS. V téže roce byly ze Všeobecné SS vyčleněny strážní svazy a byly přiřazeny k nově založené Inspekci koncentračních táborů. Tyto jednotky byly od roku 1936 oficiálně označovány jako svazy smrtihlavů SS (SS Totenkopfverbände) a byly organizovány jako úderné prapory.

Příslušníci Totenkopfverbände museli mít árijský původ, čistý trestní rejstřík, nesměli být věřící, museli mít výšku minimálně 170 cm a nejvyšší věk 22 let. Počet jejich členů neustále stoupal, jejich počet ani nárůst ale nebyl závislý na počtu vězňů. V roce 1935 měly tyto svazy 1987 členů, o rok později již 3502. S tímto nárůstem se měnila věková struktura strážních oddílů: z 50 členů, kteří zaujímali velitelské pozice, byly dvě třetiny ve věkové skupině 25-40 let. Po rozšíření v roce 1936 klesl průměrný věk na 23,2 roku, v roce 1938 dokonce na 20,7 let.

Oddíly byly určené pro ostrahu tábora ale také jako náhradní vedoucí struktura policejních zásahových jednotek v případě války (nahradili by ty, kteří by museli přejít k Wehrmachtu, ozbrojeným silám Třetí říše). Byli vedeni jako „stálá ozbrojená jednotka SS k řešení zvláštních úkolů policejní

⁶ R. Hilberg, Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933 – 1945, str. 17 - 99

povahy⁷; takovým zvláštním úkolem byla např. „očistná a bezpečnostní opatření“ spočívající v pacifikaci obyvatelstva – tj. vyhledávání „povstalců“, zatýkání „podezřelých živlů“ a vyvražďování Židů a protinacisticky smýšlející společenské elity (tuto činnost prováděly především specializované pohotovostní jednotky einsatzgruppen, které byly tvořeny příslušníky tajné státní policie Gestapa – Geheime Staatspolizei, bezpečnostní služby SD - Sicherheitsdienst, ochranných oddílů SS – Schutz-Staffeln, pořádkové policie OrPo – Ordnungspolizei a příslušníci ozbrojených SS – Waffen-SS).

Od roku 1938 se počet členů těchto oddílů rychle zvyšoval, z 5378 na počátku roku až na 40000⁸ ke konci roku 1939. 14000 bylo zařazeno mezi dozorce patřící pod Inspekci koncentračních táborů, 25000 jako policejní posila nezávislá na Pořádkové policii.

Svazy SS Totenkopf získaly velkou autonomii. V koncentračních táborech proto došlo k rozdělení moci – velitelství, ostraha a hospodářská správa spadaly pod různé státní instituce s překrývajícími se pravomocemi.

Rozčlenění SS (na SS-Totenkopfverbände, Waffen-SS působící jako paralela Wehrmachtu a policejní jednotky) a fakt, že její části spadaly pod různé úřady také umožnilo, že personál mohl být podle potřeby obměňován, tzn. překládán z táborových jednotek k polnímu vojsku a naopak. Táborový personál se překládal na frontu, aby vyrovnal ztráty divizí SS Totenkopf, zranění vojáci nebo neschopní frontovní velitelé se stávali posilami táborů. Výjimečné nebylo ani přeložení z trestu.

V každodenní službě v koncentračních táborech působil jen zlomek členů strážních oddílů SS Totenkopf: na konci roku 1937 k oddílům patřilo 4833 mužů, ale z 216 jejich důstojníků přešlo k velitelství či na vedoucí pozice v koncentračních táborech pouze 33 osob. V roce 1938 bylo v oddílech 9172 mužů, na velitelských táborových pozicích působil jen 577 esesmanů. Z těchto několika stovek osob se po rozšíření táborů během války staly funkčně specializované posádky a rekrutoval se z nich vedoucí táborový personál. Ostatní členové oddílů SS konali několikátýdenní strážní službu nebo se věnovali politickému a vojenskému výcviku.

Podle odhadů uvedených W. Sofským⁹ celkově v koncentračních táborech konalo službu nejméně 55000 esesmanů. Mezi polními jednotkami a tábory bylo převelováno asi 10000 mužů, na konci války posílilo strážní jednotky (čítajících v roce 1942 asi 15000 mužů, v roce 1945 až 37000 mužů a 3500 žen) dalších 10000 mužů z jednotek Waffen-SS. V pobočných táborech často působili muži z námořních oddílů, letectvo dodávalo dozorce pro stavební projekty.

1.2 Stratifikace SS – formální faktory

Postavení jednotlivce v sociální hierarchii příslušníků SS závisela především na jeho vojenské hodnosti a táborové funkci, z které vyplývaly jeho práva, povinnosti, odpovědnost a moc. Dělbá práce ale nebyla jediným faktorem: důležité byly i neformální osobní vztahy (viz kap. 1.2), vztahy

⁷ W. Sofsky, Řád teroru: koncentrační tábor, str. 109

⁸ Do tohoto počtu členů je započítána i další divize SS Totenkopf, která prováděla systematické vyhlazování. Z Inspekce koncentračních táborů byla dále vyčleněna Generální inspekce zesílených jednotek svazů SS Totenkopf a přešla pod velení Waffen-SS (Ozbrojené SS). Přesný popis struktury a oddílů SS ale není cílem této diplomové práce a proto se mu nebudu věnovat podrobněji.

⁹ W. Sofsky, Řád teroru: koncentrační tábor, str. 112

podřízenosti a delegování pravomocí. Správa koncentračních táborů neodpovídala ideálnímu typu racionální byrokracie, kompetence různých oddělení se překrývaly a významné byly osobní vztahy mezi jednotlivými členy SS, korupční jednání a teror.

Nejvyšší postavení měli důstojníci SS. Na pozice dozorců, pracovníků v kuchyních, skladištích a krematoriích se dostávali esesmani bez důstojnické hodnosti, nežádka to byli lidé vyslaní podniky, které v pobočných pracovních táborech využívaly otrocké pracovní síly vězňů.

Na vrcholu oficiální hierarchie stál velitel tábora vězňů a esesmanů (lagerkommandant). Byl nejvyšší instancí ve všech služebních i osobních záležitostech, ale ve svých pravomocích byl omezen. Nespádalo pod něj politické oddělení (táborové gestapo), které vedlo podklady k zadržování, provádělo výslechy a převozy vězňů, nařizovalo exekuce a vystavovalo úmrtní listy. Toto oddělení bylo obávané jak vězni, tak i táborovou SS, na níž dohlíželo.

Pod komandaturu spadal vůdce tábora vězňů (tábora ochranné vazby, lagerführer). Jeho oddělení se staralo o provoz tábora a pracovní nasazení vězňů. Podléhali mu vůdci při apelech (rapportführer), vůdci pracovního nasazení (arbeitsdienstführer), vůdci bloků (blockführer) i obyčejní dozorcí. Vůdce při apelech prováděli každodenní sčítací apely, odpovídali za počty vězňů a počty strážníků, sestavovali seznamy vězňů k potrestání. Vůdce bloků se starali o disciplínu a udržování čistoty v táboře. Pro samotné vykonávání těchto úkolů vybrali několik vězňů a pověřili je funkcí jako např. služba ve světnici. Kontrolován byl vždy jen výsledek, ne způsob, jakým byl dosažen. Vůdce pracovního nasazení měli významnou pozici: organizovali práci vězňů, sestavovali komanda podle odborné kvalifikace, zpracovávali žádosti soukromých firem. Nepřímo rozhodovali o životech vězňů, protože přidělení vězňů ke komandům mohlo znamenat jak lehčí práci v lepších pracovních podmínkách a tedy zvýšení šancí na přežití, tak i přidělení k nejtěžším či nejnebezpečnějším pracím znamenajícím téměř jistou smrt. Podléhali jak komandatuře tábora a veliteli tábora vězňů, tak i Inspekci koncentračních táborů.

Hospodářské oddělení spravovalo majetek vězňů, budovy, vozový park a zásobování tábora. Disponovalo hmotnými statky a z toho plynula moc tohoto oddělení: stalo se centrem korupce a rozkrádání. Mnoho zboží určeného pro vězně bylo po cestě ukradeno a rozebráno příslušníky SS z jiných oddělení. Správa rozhodovala i o vydávání oblečení, obuvi a jídla a nesla tak odpovědnost za hromadné strádání a utrpení vězňů.

Zdravotnické oddělení zahrnovalo lékaře, ošetřovatele a písaře nemocničního bloku. Tento personál se částečně odlišoval od zbytku táborových zaměstnanců svým sociálním původem a kvalifikací. Především měli na starost péči o nemocné vězně, hygienu a boj s epidemiemi (avšak příliš účinných prostředků k tomu neměli). Nechovali se tak brutálně jako ostatní táborový personál, ovšem jejich práce nebyla o mnoho milosrdnější – často se zabývali pokusy na vězňích, usmrcovali je injekcemi, rozhodovali o práceschopnosti při selekcích a prakticky tak i vynášeli rozsudky k smrti.

Příslušníky SS působící v Osvětimi popsal Rudolf Höß ve své autobiografii. K té je nutno předem říci, že vznikla až v době poválečného zatčení Höße a jeho výpověď je mnohdy poznamenána snahou ospravedlnit se nebo setřást odpovědnost a přenést ji na jiné. Za faktického „pána vězeňského tábora“ označil velitele tábora ochranné vazby (vůdce tábora vězňů). Velitel celého tábora

(kterým byl sám Höß) podle něj sice určoval uspořádání veškerého života vězňů a podle své ráznosti a zájmů dával více nebo méně najevo svou vůli, stanovoval celkový směr a za vše odpovídal, ale veškerý život vězňů skutečně ovládal jeho nejbližší podřízený, tj. vůdce vězeňského tábora, případně náčelník velitelů bloků, byl-li inteligentnější a ráznější. Komandant (nejvyšší velitel tábora) vydával směrnice, nařízení a rozkazy, jejich provádění ale spočívalo v rukou jeho podřízených.

K výsledné podobě koncentračního tábora, kterou nově (po svém zajetí) spatřoval jako místo násilí, ponižení a nenávisti R. Höß poznamenává, že nebyla taková, o jakou se snažil, ale spíše výsledkem působení jeho spolupracovníků na nejrůznějších pozicích nevyhovujících ani intelektuálně, ani morálně (jejich kruté jednání podle něj vyplývalo z jejich povahy; tato práce se ale mimo jiné snaží ukázat, že bylo především důsledkem mnoha okolností, vnějších i vnitřních). Na jejich dosazování si prý často stěžoval, nikdy mu ale nebylo vyhověno.

„Velitelé bloku (...), které jsem takto poznal, byli téměř úplně všichni zákeřné, hrubé, násilnické povahy, často celkově hanebné kreatury, lidé, kteří se odpovídajícím způsobem chovali i ke svým vojenským druhům nebo ke své rodině. Pro ty nebyli vězni lidmi. (...) Já jsem k nim nepatřil.“¹⁰

„Od počátku mi bylo jasné, že Osvětim může vypadat co k čemu jedině tehdy, pokud budou s neúnavným úsilím pracovat všichni, od komandanta až po posledního heftlinga. (...) Pokud jsem chtěl očekávat od heftlinků dobrou a užitečnou práci, muselo s nimi být – na rozdíl od způsobu zcela běžného v ostatních koncentračních táborech – lépe zacházeno. Předpokládal jsem, že se mi podaří lépe je ubytovat i poskytovat jim lepší stravu než ve starých táborech. (...) Domníval jsem se, že za těchto předpokladů se mi podaří získat vězně ke spolupráci na budovatelské práci z jejich vlastní vůle. (...) Ale už během prvních měsíců, ba lze říci během prvních týdnů jsem si bolestně uvědomil, že všechna dobrá vůle, všechny dobré úmysly se nutně rozbíjejí o lidskou nedostatečnost a umíněnost převážné části mně přidělených velitelů i řadových příslušníků. (...) ‘Starým’ se dlouholeté školení Eicke, Kocha, Loritze vrylo tak hluboko pod kůži, přešlo jim do krve natolik, že i ti nejvstřícnější z nich už prostě nedokázali jednat jinak, než jak se za ta léta u koncentračního tábora naučili. ‘Noví’ se od ‘starých’ učili rychle – ale bohužel ne to nejlepší. Všechny snahy získat od Inspekce koncentračních táborů pro Osvětim přece jen aspoň něco málo dobrých, schopných velitelů a poddůstojníků, ztroskotaly.“¹¹

Faktem je, že dozorcí v koncentračních táborech byli v podstatě všude stejní, není možné říci, že by nejhorší z nich byli posíláni výhradně do Osvětimi (jak se snaží naznačit Höß), ani že by v ostatních koncentračních táborech panovaly lepší podmínky. Velitel koncentračního tábora mimo jiné nesl odpovědnost za jednání všech svých podřízených a byl tedy plně odpovědný i za konkrétní podobu fungování tábora.

Služba v koncentračních táborech na pozici dozorců nebyla vyhledávaným zaměstnáním a jejich velitelé se proto snažili zavést mnohá opatření, která by jim s tímto problémem pomohla. Zpočátku byla pro nábor určená jasná pravidla, která stanovovala v souladu s rasovým ideálem např. výšku, věk a zdravotní stav přijímaných. Z těchto kritérií se muselo později zcela ustoupit a verbování byli téměř všichni včetně starších etnických Němců, pro frontu se nehodících vojáků nebo cizinců, kteří téměř neuměli německy (Chorvati, Ukrajinci, Litevci).

¹⁰ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 80-81

¹¹ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 121-122

Dozorcům a dozorkyním (tj. esesmanům, kteří neměli žádnou důstojnickou hodnost a kterým by služba v táborech nebyla dána rozkazem) byly za službu slíbeny výhodné existenční podmínky jako komfortní ubytování, vysoké odměňování (jakého by jinak nikdy nedosáhli) a nepříliš těžká práce. V Osvětimi panovaly nejtěžší podmínky, v ženském táboře podle mnohých svědectví dokonce nesrovnatelně těžší než v táboře mužském (ženský tábor byl přeplněnější, výrazně horší byly i sanitární a hygienické podmínky). Dozorkyně na svou práci často nestačily, pomáhat jim museli důstojníci SS. Ženský tábor byl z velké míry ovládán vězeňkyněmi samými, ne esesmankami. Těmito vězeňkyněmi byly především kriminální delikventky, prostitutky a vězeňkyně politické.

Jinou formou získávání dozorkyň byla podmínka, že každá zbrojní firma, které měly být přiděleny vězeňkyně na práci, musela dát k dispozici několik svých zaměstnankyň jako dozorkyně. Do koncentračních táborů se tak dostávaly nepříliš kvalitní pracovnice, protože při všeobecném, válkou zapříčiněném nedostatku schopných pracovních sil bylo pochopitelné, že se firmy vzdávaly právě těch pracovníků, které jim přinášely užitek nejméně.

I přes tlak táborových okolností se mezi dozorci a dozorkyněmi našli i lidé, kteří stále jednali slušně, bylo jich však velmi málo a v koncentračních táborech sami trpěli. Odejít ale nemohli, protože se na ně vztahovala povinná válečná služba. Většina personálu podlehla tlaku tábora a přijala za své chování, které by si původně ani neuměla představit.

K táboru navíc patřili psovodi, kteří hlídali mimotáborová pracoviště. Snížil se tak nutný počet pracovníků ostrahy, použití psů mělo hlavně u žen velký odstrašující účinek. Stejně jako velká většina ostatních dozorců, i oddíl psovodů zdaleka nesplňoval původní požadavky na uchazeče o tyto pozice. Do tohoto oddílu se dostali většinou ti, jichž se chtěly oddíly SS zbavit a kteří již byli disciplinárně trestáni. Se psy neuměli příliš pracovat a často psy štváli proti vězeňkyním jen pro svou zábavu.

1.3 Vztahy mezi SS, propojení formálních a neformálních faktorů

Mezi SS na základě vojenské hodnosti platily jasně definované vztahy včetně vztahů podřízenosti a nadřízenosti. Navíc u nich ale měla velký vliv osobní autorita a „partáctví“¹². Na rozdíl od kamarádství (v koncentračních táborech také se vyskytující), které se obvykle drží určitých pravidel a lidé si pro něj vzájemně pomáhají a zastávají se, partáctví je založeno na tom, že si lidé vzájemně vyhoví, odpustí, jsou schopni krýt druhého, maskovat selhání atp., pěstuje ducha party. Partáctví je dle Sofského „skupinovým vztahem kompliců, který se vyhýbá vnější kontrole“. Komplicové se řídí pouze zvyklostmi party, ne obecně závaznými měřítky a zbavují se tak potřeby vlastního ospravedlnění. Esesmani, kteří byli přijati do užšího kruhu party, tak mohli vždy spoléhat na přízeň svých nadřízených.

Na rozdíl od jiných hierarchických systémů u táborové SS vládl princip absolutní věrnosti okamžitému veliteli jednotky. Rozhodovala tak především osoba vůdce, ne postavení a pravidla. Poslušnost byla srovnávána s věrností, esesmani museli pod hrozbou trestů bezpodmínečně poslouchat, bez zbytečného zkoumání přípustnosti nebo smysluplnosti rozkazů (viz kap. 2.4). Tak byli

---

¹² W. Sofsky, Řád teroru: koncentrační tábor, str. 113

zbavení nutnosti vytváření vlastních úsudků a umožnili provádění zločinných rozkazů a účinnost teroru.

„O otázku lidskosti tu nešlo. Někdo samozřejmě naše skutky kritizuje ve jménu náboženských hodnot, ale já mezi takové nepatřil, a v SS jich jistě mnoho nebylo; nebo ve jménu hodnot demokratických, ale to, čemu se říká demokracie, jsme v Německu už před nějakým časem překonali. Blobelovy úvahy nebyly tak docela od věci; jestliže je tou nejvyšší hodnotou Volk, lid, k němuž náležíme, a jestliže se vůle tohoto lidu vtělí do vůdce, pak tedy Führerworte haben Gesetzkraft. Přesto bylo podstatné chápat nutnost Führerových rozkazů jako takovou; ten, kdo je plnil z pouhého ruského smyslu pro poslušnost, v knechtovském duchu, aniž by je pochopil a aniž by je přijal, tedy kdo se jim podřídil, byl ovce, otrok, ne člověk. (...) Zabít je strašná věc; reakce důstojníků to dobře ukazovaly, i když ne všichni z té své vyvozovali důsledky; a ten, pro koho zabít strašnou věcí nebylo, zabít člověka ozbrojeného či neozbrojeného, zabít neozbrojeného člověka stejně jako jeho ženu a dítě, ten byl jen zvíře nehodné toho, aby náleželo do lidského společenství. Ale mohlo se stát, že tahle strašná věc byla zároveň nutná.“¹³

Nadřazení důstojníci také měli působit příkladně a být pro podřízené vychovateli. Oficiální hierarchie byla převedena do osobní roviny a úřední autorita se směřovala s autoritou osobní. Absolutní poslušnost neznamovala jen okamžité vykonávání rozkazů. Tak, jako měl být nadřízený příkladem podřízeným, tak měl i každý esesman povinnost projevat osobní iniciativu a demonstrovat tím svou příslušnost k jednotce. Z vůle se tak stala projevem poslušnosti.

S každou změnou na postech velitelů i dozorců stoupalo mezi esesmany napětí a stupňovali svou činnost, aby se zalíbili novým nadřízeným. Často mezi nimi vznikala nenávisť, zejména pokud se nově dosazení velitelé příliš zajímali o práci podřízených a osobně na ni dohlíželi. Nevítaná byla také obměna těch, kteří se zdáli příliš mírní či málo výkonní za esesmany zcela zaslepené ideologií a navíc horlivé. Ohrožovali totiž jejich postavení a další aktivity (zejména ty korupční).

V koncentračních táborech samozřejmě existovaly i striktně formulovaná pravidla chování, která musela být esesmany i vězni dodržována. Problematické ale bylo, že téměř nebylo možné kontrolovat, zda jsou tato pravidla všude dodržována. Pravidla například stanovovala situace, kdy strážníci museli zakročit proti vězňům. Věznitelé ale měli absolutní moc definovat situaci, k určitému jednání bylo možné nalézt mnoho záminek a tak tato pravidla jednání (a teror) nijak neomezovala. Ze strany vězňů navíc ani nebylo možné naplnit všechna nařízení.

2. Psychologický pohled na příslušníky SS

2.1 Osobnost, motivace

Při bližším zkoumání esesmanů (sloužících v koncentračních táborech i mimo ně) se ukazuje, že neměli žádné společné osobní charakteristiky. Lišili se jak svou průpravou, tak i psychologickými vlastnostmi. Někteří byli oportunističtí, jiní fanatičtí, další pochybovační.

Ty, kdo vstupovali do nových mocenských struktur, je možné rozdělit podle jejich motivace do několika skupin. Pro některé z nich, hlavně pro přizpůsobivé a ambiciózní, slibovala pozice v novém sektoru novou kariéru. Další neuspěli v jiném zaměstnání a ve straně nebo jejich

---

¹³ J. Littel, Laskavé bohyně, str. 94-95

organizacích mohli realizovat své schopnosti. Jiní byli profesionálové, kteří nabídli svoje znalosti a kvalifikaci novému hnutí. Existovali i tací, kteří se dali do služeb SS z prosté touhy po moci.

2.2 Hodnoty

Příslušníci SS uznávali jiné hodnoty než ty, které platily doposud (ve „starém systému“, tj. v období výmarské republiky); místo vzdělání, zkušenosti, morálního kreditu upřednostňovali odhodlanost sloužit, poslušnost (vůdci), nekompromisnost a schopnost dosahovat výsledků za všech okolností. Byli elitou s velkou mocí nad ostatními občany, zároveň se ale zavazovali, že se bezvýhradně podrobí vůli všech svých nadřízených a dobrovolně se vzdávali jakéhokoliv práva na vlastní názor. Za nejvyšší ctnost považovali absolutní oddanost vůdci. V první den války měl na toto téma proslov Theodor Eicke, vysoký důstojník SS z Inspekce koncentračních táborů; tento proslov reprodukuje R. Höß:

„Zdůraznil v něm, že o své se nyní hlásí tvrdé zákony války. Každý příslušník SS má nyní povinnost bez ohledu na svůj dosavadní život nasadit všechny síly. Každý rozkaz mu musí být svatý, bez zaváhání musí splnit i sebetěžší a sebetvrďší příkaz. RFSS [Reichsführer SS, říšský velitel, tj. Heinrich Himmler] vyžaduje od každého důstojníka SS příkladné vědomí povinnosti, vyžaduje jeho nasazení pro národ a otčinu, až po popření sebe sama. SS má v této válce jeden hlavní úkol, a to chránit stát Adolfa Hitlera před každým nebezpečím, především vnitřním. (...) On – Eicke – proto požaduje, aby velitelé záložních útvarů, sloužících nyní v táborech, vedli své muže k neoblomné tvrdosti vůči vězňům. Služba, kterou budou muset vykonávat, bude nesmírně těžká, příkazy tvrdé. Proto však jsou nyní tu.“¹⁴

Rudolf Höß ke své činnosti poznamenává:

„Můj úkol, mé zadání mne od samého počátku zcela zaplňovalo, ba byl jsem jím posedlý. Všechny obtíže, které se vyskytly, mne podněcovaly ke zvýšenému úsilí. Nechtěl jsem se dát zastrašit. Moje ctižádost to nedovolovala. Neviděl jsem nic než svou práci.“¹⁵

2.3 Tvrdość a brutalita

Ukázalo se, že fanatikové, ani ti, jimž by jejich činnost přinášela jiné potěšení než pocit povinnosti a hrdości po vykonání obtížné práce (např. sadisté), nebyli v řadách SS vítáni ani zastoupeni ve větším (relativním) počtu než ostatní – a to dokonce ani v řadách pohotovostních jednotek (einsatzgruppen) či dozorců v koncentračních táborech.

V koncentračních táborech tvrdość a surovość esesmanů dosahovala extrémní podoby a často byla i způsobem, jímž se ucházeli o přízeň svých nadřízených, kteří je povyšovali a doporučovali pro vyznamenání (např. záslužnými kříži). Vězně většinou nenáviděli¹⁶, což byla reakce jednak na „politická školení“ (každý vězeň pro ně byl těžký zločinec a nepřítel německého národa), jednak to byla i psychická obrana jich samých.

¹⁴ R. Höß, Velitelem v Osvětími, str. 97-98

¹⁵ R. Höß, Velitelem v Osvětími, str. 127

¹⁶ Výjimku tvořili němečtí vězni (kriminální zločinci poslaní do koncentračních táborů za trest), kteří měli být podle směrnic považováni za spolupracovníky; ostatní národy měli štvát proti sobě a proti Židům (viz. kap. II, 1.2.2).

Primo Levi v eseji *Potopení a zachránění* považuje zbytečné a samoučelné násilí za charakteristický rys nacistické vlády. Jen někdy podle něj směřovalo k nějakému cíli, vždy ho ale bylo příliš. (Násilí samotné podle něj může být užitečné: jakákoliv smrt, zaviněná i nezaviněná, je násilí, přesto však není možné žít ve světě bez smrti. Ani vražda nebývá zbytečná, většinou má nějaký cíl, byť ničemný; stejné je to i s válkami, jejich cílem není působit utrpení, je vedlejším produktem). V řadě případů byli nacisté systematickou nedbalostí zbytečně krutí, úmyslně působili bolest, která byla cílem sama o sobě. Příkladem mohou být vězeňské transporty, proměněné v pojízdné vězení či přímo nástroj smrti: téměř vždy byly přeplněné, transportovaní, mezi nimiž byli i nemocní, starci, kojící ženy s dětmi či psychicky nemocní, často nemohli skoro ani dýchat, trpěli hladem a žízní, byli zbavováni důstojnosti již ve vlaku – vyprázdnit se museli před ostatními, často ani ale nebylo kam; pomoc od civilního obyvatelstva byla zakázána, lidé nabízející vodu či potraviny byli zavražďováni střílnou.

Jiným příkladem zbytečné krutosti mohl být samotný život v koncentračních táborech, kdy vězni trpěli hladem, přestože se ve skladech jídlo kazilo, pocit bezmoci měli vězni z toho, že neměli lžičku, kterou by mohli sníst polévku („...*bez lžice se denní přiděl polévky nedal sníst jinak, než že ho vězeň vychlemtal jako pes.*“¹⁷), po osvobození táborů se ukázalo, že ve skladech byly tisíce lžic; jediným důvodem pro takové jednání byl úmysl ponížit člověka, způsobit mu utrpení. Veškeré utrpení vycházelo z domnělého práva nadřazeného národa porobit si nebo vyhladit národ méněcenný.

2.4 Slepá poslušnost

Slepá poslušnost esesmanů je častým námětem mnoha knih. Vysvětlena byla výše v kapitole pojednávající o vztazích mezi esesmany. Její důsledky je možné spatřit na dvou různých příhodách, v nichž odlišné je hledisko pozorovatele: v prvním případě se jedná o ukázkou, kdy pozorovatelem je vězeň (který tuto příhodu po svém osvobození popsal):

„... velitel krematorií Moll odpovídal na prosby vězňů před jejich zastřelením stále týmiž slovy: ‘Bescheid ist Bescheid!’ - ‘Rozhodnutí je rozhodnutí!’ Jednou byl přiveden do popravčí síně říšský Němec, odsouzený justicí SS k smrti. Přesvědčoval Molla, že jistě jde o nedorozumění, že je dávným členem nacistické strany, že má vysoká vyznamenání z fronty a že nebyl před řádným soudem. Ale Mollova odpověď zněla jako obvykle: ‘Bescheid ist Bescheid!’ A chladně umlčel kulkou svého soukmenovce.“¹⁸

V druhém případě se jedná o hledisko esesmana, konkrétně Rudolfa Höße, v té době adjutanta (výkonného tajemníka velitele tábora) v koncentračním táboře Sachsenhausen:

„Jak jsem však Já dokázal klidně vydat rozkaz ke střelbě [při výstražné exekuci jednoho provinilého důstojníka SS], nedokáži pochopit dodnes. Ti tři muži, kteří stříleli, nevěděli, na koho míří, a bylo to tak dobře, možná by je to ještě roztřásl. Pln vnitřního rozrušení jsem nebyl téměř ani s to přiložit mu ke spánku pistoli k poslední ráně. Přesto jsem se dokázal natolik ovládnout, že nikomu z přítomných nebylo nic nápadné. O několik dní později jsem hovořil s jedním z poddůstojníků

¹⁷ Primo Levi, *Potopení a zachránění*, str. 84

¹⁸ O. Kraus, E. Kulka, *Továrna na smrt*, str. 224, 225

exekučního komanda a právě na to jsem se ho tázal. – Tuto popravu mám pořád před očima v souvislosti s neustále požadovaným sebepřekonáváním a neoblomnou tvrdostí.

To už ani není lidské – myslel jsem si tenkrát. – A Eicke dál kázal o potřebě ještě větší tvrdosti. Příslušník SS musí dokázat zničit i své nejbližší příbuzné, pokud se provinili proti státu a ideji Adolfa Hitlera. 'Jediné, co platí, je: rozkaz!' Tak to měl také předtištěno v záhlaví dopisního papíru.¹⁹

3. Sociologický pohled na holocaust, sociologicko-psychologické aspekty práce v koncentračních táborech

Práce v koncentračních táborech byla velmi náročná na psychiku. Věděli to i nejvyšší důstojníci SS, kteří vydávali rozkazy a přidělovali koncentračním táborům velitele a dozorce; Adolf Eichmann poznamenává, že „*ti, kdo ve třetí říši vydávali rozkazy, dobře věděli, jaké jsou meze jednotlivých lidí*“²⁰ a bylo podle něj nepravděpodobné, aby nabídli nějakou funkci člověku, který by na ni psychicky nestačil.

Esesmani využívali různých strategií, kterými pomáhali svému svědomí. Čím méně byla práce (usmrcování lidí) krvavá a trýznivá a čím více naopak nabývala „čistého“ továrenského či vojenského charakteru, tím méně se člověka psychicky dotýkala a eliminovala spontánní projevy soucitu či deprese (proto také „nejšpinavější“ a psychicky nejnáročnější práci v krematoriích přenesli na vězně samotné). Působivá byla také politická školení o zločinné nebezpečnosti vězňů.

Esesmani často zaměňovali soucit s vězni za sebelítost. Sami sebe považovali za ty, kteří byli nuceni vykonat obtížný úkol, avšak nad jeho podstatou se nezamýšleli. Pomáhali si i tím, že se vzájemně utvrzovali o důležitosti svého úkolu.

„Bože, jak já tu verbež nenávidím“, říkal, když se díval, jak umírají, 'ale práce je to příšerná'. A když jsem se ho ptal, zda mu jeho přesvědčení nepomáhá to snášet, opáčil: 'Podívejte, to, že mám rád maso, ještě neznamená, že chci pracovat na jatkách.'²¹

Jiným, primitivnějším nástrojem zapomnění byl alkohol.

3.1 Ústup morálních zábran

Zygmunt Bauman tvrdí, že holocaust nemůže být interpretován jako ukrutnosti páchané rozenými zločinci, sadisty nebo jinak morálně defektními jedinci. K podobnému závěru došel i Philip Zimbardo²² tzv. stanfordským vězeňským experimentem. V něm uzavřel určitý počet psychicky vyrovnaných a zdravých dobrovolníků do uměle vytvořeného vězení v rolích vězňů a dozorců a zkoumal jejich chování. Experiment měl ukázat, zda agresivita a brutalita závisí spíše na psychických predispozicích nebo je způsobena okolnostmi. Pokus musel být předčasně ukončen (mimo jiné) proto, že dozorcí (náhodně vybraní mezi dobrovolníky) stále častěji používali tresty a zvyšovali i jejich krutost. Zimbardo tak došel k závěru, že zdravý člověk může v extrémních podmínkách velmi rychle změnit svou osobnost i své chování a vysvětluje tím i brutální válečné zločiny, které byly vykonány obyčejnými lidmi vystavenými extrémnímu tlaku okolností. K podobným výsledkům došel také

¹⁹ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 100 - 101

²⁰ H. Arendtová, Eichmann v Jeruzalémě, str. 125

²¹ J. Littell, Laskavé bohyně, str. 83

²² P. G. Zimbardo, Moc a zlo

T. W. Adorno²³ při psychologickém výzkumu autoritativní osobnosti. Definoval znaky, které jsou pro ni charakteristické, velký význam připsal zážitkům v dětství. Tito jedinci podle něj pak mají sklon podléhat silným osobnostem a vyznávat tradiční hodnoty.

To, aby se řadoví občané zapojili do zločinu, umožnil ústup jejich morálních zábran, podmíněný třemi skutečnostmi²⁴: násilí je schváleno autoritou, oběti jsou dehumanizovány, jednání je rutinizováno.

„Musím říct, že jsem se často účastnil poprav, nikdo to po mně nevyžadoval, chodil jsem tam z vlastního rozhodnutí. Nestřílel jsem, jen jsem sledoval ty, kteří stříleli, hlavně důstojníky jako Jansseny či Häfnera, kteří tu byli od začátku a teď už je jejich popravčí práce v nejmenším nerozrušovala. Musel jsem se chovat jako oni. Jak jsem se té žalostné podívané schválně vystavoval, zjišťoval jsem, že nesměřuji k tomu, abych v sobě tenhle pocit skandálnosti, nepřekonatelný dojem, že je tu cosi překračováno, že se tu obludně znásilňuje Krása a Dobro, otupil, nýbrž že se tento pocit nepatřičnosti otupil sám, v podstatě jsme si na něj zvykli a už jsme nic necítili; také jsem se zoufale, ale marně snažil opět zakusit ten počáteční šok, ten pocit, že se celá má bytost nezměrně otřásla, zlomila; místo toho jsem zažíval už jen pochmurné, úzkostné vzrušení, čím dál tím kratší, trpčí, splývající s horečkou a mými tělesnými obtížemi, a tak jsem se zvolna a nevědomky na své cestě za světlem nořil do bahna.“²⁵

3.2 Vliv autority

O autoritě nadřazených jsem se již zmínila v kapitole pojednávající formální i neformální vztahy mezi esesmany a také v podkapitole 2.4. V následujícím úryvku je patrné, jakou autoritou byl pro esesmany jejich nadřazený a jeho rozkazy:

„Jistěže byl... rozkaz čímsi neobvyklým, čímsi nestvůrným. Avšak při náležitém zdůvodnění se mi tento likvidační postup jevil jako správný. Žádnými úvahami jsem se tehdy nezabýval – obdržel jsem rozkaz – a mou povinností bylo jej splnit. O tom, zda byla tato masová likvidace Židů nezbytná, anebo ne, o tom jsem si žádný úsudek dovolit nemohl, tak daleko jsem nemohl vidět. Jestliže 'konečné řešení židovské otázky' přikázal sám Vůdce, pro starého nacionálního socialistu žádné další úvahy neexistovaly, tím méně pro velitele SS. 'Vůdce, rozkaž, budeme tě následovat' – to pro nás v žádném případě nebyla jen nějaká fráze, nějaké heslo. Bylo to míněno krutě vážně. Od té doby, co jsem byl zatčen, mi bylo mnohokrát řečeno, že jsem tento rozkaz mohl odmítnout, ba dokonce že jsem mohl Himmlera prostě na místě odstřelit. Nedomnívám se, že mezi těmi mnoha tisíci veliteli SS by mohl být jeden jediný, jenž by připustil, aby v něm vzklíčila takováto myšlenka. Něco takového prostě bylo zcela nemožné. Jistěže mnoho velitelů SS reptalo na leckterý tvrdý rozkaz RFSS²⁶, jistěže nadávali, ale provedli je všechny. RFSS způsobil svou neúprosnou tvrdostí mnohemu veliteli SS krutou bolest, ale ani jediný, o tom jsem pevně přesvědčen, by se nebyl odvážil vztáhnout na něj ruku, ani v nejtajnějších myšlenkách ne.“²⁷

Nevykonání či odmítnutí rozkazu navíc podle Höße nebylo možné, protože by esesmany coby součást vojska čekal vojenský soud. V případě táborové SS ale v úvahu jako trest za nevykonání rozkazu připadala spíše vojenská degradace a veřejná potupa než nějaké přísnější tresty.

²³ T. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. Levinson, N. Sanford, The Authoritarian Personality

²⁴ H. C. Kelman, Violence without Moral Restraint, In: Z. Bauman, Modernita a holocaust

²⁵ J. Littell, Laskavé bohyně, str. 159

²⁶ RFSS je zkratkou pro Reichsführer SS, tj. říšský vůdce (velitel) SS

²⁷ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 161

V souvislosti s násilím a autoritou v koncentračních táborech bývá zmiňován také experiment Stanleyho Milgrama a jeho hypotéza o tom, že „*ukrutnosti nepáchají krutí jedinci, ale obyčejní lidé, kteří se snaží dobře se zhostit svých běžných povinností*“²⁸, a také zjištění, že „*zatímco s osobními charakteristikami pachatelů koreluje krutost pouze mírně, opravdu velmi silně koreluje se vztahem autority a podřízenosti.*“²⁹ Bauman stanovuje *nepřímou úměru mezi ochotou být krutý a blízkostí oběti*. To platí jak pro byrokraty, kteří ve svých vzdálených kancelářích rozhodovali o osudu tisíců lidí, tak pro vězňatele koncentračních táborů, kteří sice byli s vězni v těsné blízkosti fyzické, nikoliv však psychické.

Jinou, spíše obecnou autoritou byla věda. Ta se ve velké míře dala do služeb nacismu a tak bylo možné, aby se rozšířila myšlenka antisemitismu a rasistické teorie jako medicínsko-terapeutický prostředek – jazyk třetí říše překypoval podobenstvím nemoci, nákazy či zamoření.

3.3 Dehumanizace obětí

Aby člověk potlačil svůj odpor k nelidskému jednání, musel oběti dehumanizovat, odosobnit; jediné tak mohl zapomenout, že „ti druzí“ jsou také lidé. Toto odosobnění probíhalo mnoha způsoby: vězňové museli změnit své chování, museli se svléknout a být ve skupině ostatních svlečených lidí. Takto byli připodobněni zvířatům, protože oděv je jedním ze znaků člověka. Stejně působilo i to, že byli nuceni žít v blátě a výkalech, že byli podvyživeni (a nuceni myslet především na sehnání jakékoliv potravy), že byli zbaveni svého jména, přičemž jméno je dalším významným lidským znakem.

„A tu jsme si poprvé všimli, že se nám v naší mateřtině nedostává slov, abychom pojmenovali takovou urážku, takovou destrukci člověka. V jediném okamžiku se nám s téměř proročskou intuicí zjevila skutečnost: dospěli jsme až na dno. Níž už se nedá klesnout: nelze si představit ubožejší úděl. Nic tady není naše: vzali nám šaty, boty, dokonce i vlasy. Když promluvíme, nebudou nás poslouchat, a i kdyby nás vyslechli, nerozuměli by nám. Vezmou nám dokonce i jméno, a když si je budeme chtít uchovat, budeme k tomu muset najít sílu, tak, aby z našeho jména, z nás, z toho, co jsme byli, vůbec něco zůstalo.

*A teď si představte člověka, kterému zároveň se všemi jeho drahými lidmi odejmou i jeho dům, jeho zvyky, prostě všechno, doslova všechno, co vlastní: bude to prázdňý člověk, odsouzený k utrpení a k uspokojování fyzických potřeb, člověk, který pozbude důstojnosti i soudnosti, protože ten, kdo přichází o všechno, často ztrácí i sám sebe. U takového člověka lze pak snadno rozhodnout o jeho životě a smrti bez ohledu na všechna lidská měřítká; v nejlepším případě o něm rozhodne jeho použitelnost.“*³⁰

Příznačně se o vězňích (ruských válečných zajatcích) vyjádřil R. Höß: „*Ztratili lidskou podobu. Proměnili se ve zvířata, která myslí jen na jídlo.*“³¹ Nezmiňuje se ale už o tom, že to byl právě on, Höß, kdo tuto proměnu způsobil.

Stejný dehumanizační účinek má i ohromné množství obětí – početnost oběti odosobňuje a dozorce zbavuje schopnosti soucitu.

²⁸ S. Milgram, Poslušnost autoritě: Experimentální pohled

²⁹ Z. Bauman, Modernita a holocaust, str. 216

³⁰ P. Leví, Je-li toto člověk, str. 26-27

³¹ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 185

3.4 Kategorizace obětí

Morální a etická pravidla bývají dodržována obvykle v osobní interakci. V nacistickém režimu se ale z konkrétních lidí stávala jen určitá kategorie, abstrakce, pro niž běžná pravidla neplatí. T. Todorov popisuje časté střídání nálad dozorců – ve stejný moment mohou být brutální i soucitní – a vysvětluje je osobní znalostí jednotlivce: pokud vězně dozorce osobně zná, jen tehdy může vzbudit jeho soucit; jiní dozorcí jsou nakloněni některým skupinám, například národnostem, k nimž je váže nějaké osobní pouto.

„...práceschopní cikáni byli přemísťováni do jiných táborů. Do srpna 1944 zbylo v Osvětimi asi 4000 cikánů, a ti pak museli jít do plynových komor. Až do tohoto okamžiku nevěděli, co je čeká. Zjistili to teprve tehdy, když po celých barácích putovali do krematoria I. Nebylo snadné je dostat do komor. Já sám jsem to neviděl, ale Schwarzhuber mi říkal, že žádná likvidace Židů mu nepřišla dosud tak zatěžko a že pro něho to bylo obzvlášť obtížné, protože je téměř všechny dobře znal a měl k nim dobrý vztah. Neboť celým svým způsobem existence byli vlastně důvěřiví jako děti...

V rámci širší rodiny drželi pevně pospolu a byli velmi věrní. Když došlo na vyčleňování práceschopných, a tudíž na nezbytnost rozdělit rodinu, roztrhnout ji, odehrávaly se dojemné scény, bylo mnoho žalu a mnoho slz. Trochu uklidnit a ukonejšit se dali až tehdy, když jim bylo řečeno, že později se všichni zase sejdou. (...) Stávalo se (...), že mne nejednou oslovili cikáni (...), a dotazovali se na příslušníky své rodiny. Ještě i v době, kdy tito příslušníci byli už dlouho zplynováni. Vždycky mi přišlo zatěžko odpovídat jim vyhýbavě. Právě pro jejich velikou důvěru. I když jsem se s nimi v Osvětimi nemálo nazlobil, byli to přece jen vězni mi nejmilejší – pokud to tak vůbec lze říci.³²

K tomuto citátu je nutno dodat, že téměř idylický popis cikánského rodinného tábora R. Höße odporuje jeho reálné podobě – vězňové v něm žili ve stejně hrozných podmínkách, jako všichni ostatní („neoblíbení vězňové“); celé cikánské rodiny bydlely na palandách v blocích-koňských stájích, trpěly podvýživou (dětem velitelství tábora sice přidělovalo máslo, to ale bylo cestou k nim vždycky rozkradeno), šířily se nakažlivé nemoci. Je také doloženo, že se Höß před tím, než se stal velitelem Osvětimi, i přes svůj pěkný vztah k Romům přímo podílel na jejich likvidaci, resp. zabíjení dětí injekcemi s jedem.

3.5 Oddělení prostředků a cílů

Významným znakem moderní doby a zřetelně během holocaustu došlo k oddělení prostředků k dosažení určitého cíle (tyto prostředky byly podřízeny výhradně instrumentálně racionálním kritériím) a cíle samotného (a jeho morálního hodnocení). Toto oddělení je výsledkem dvou procesů, a to funkcionální dělby práce (projevující se nejvíce v byrokracii) a nahrazením morální odpovědnosti odpovědností technickou. Racionalizace výrazně usnadnila chování, které bylo ve svých důsledcích nelidské a kruté. Téměř extrémní ukázkou takovéto „technické odpovědnosti“ je zpráva o technických úpravách plynovacích vozů nasazených v koncentračním táboře v Chelmnu Heinze Josta, velitele bezpečnostní policie a bezpečnostní služby říšského vůdce SS:

„K zajištění snadného čištění vozu je třeba zřídit uprostřed podlahy vzduchotěsně uzavíratelný odpadový otvor. Odpadový otvor o průměru 200 až 300 mm musí být opatřen sifonovým kolenem, aby

³² R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 143 – 144

*řidké tekutiny mohly odtékat i během provozu. K zamezení ucpání odpadového otvoru je nutno sifon nahore opatřit sítím.*³³

Člověk si při četbě této zprávy téměř neuvědomuje, o čem vlastně vypovídá: o vraždění lidí udušením, o tom, jaká technická zlepšení je třeba provést, aby vše probíhalo co nejefektivněji bez zbytečných časových prodlev způsobených znečištěním vozu po fyziologických procesech umírajících lidí.

Kromě oddělení prostředků a cílů jako takových došlo i k jejich oddělení od morálních požadavků (v souvislosti s dehumanizací a kategorizací obětí).

3.6 Oddělení soukromého a veřejného života

Dozorci si vytvářeli neproniknutelnou hranici mezi soukromým a veřejným: často vedli vzorný a láskyplný rodinný život a zároveň se k vězňům chovali krutě a nelítostně. Příkladem může být Maria Mandelová, vrchní dozorkyně v Březince, o níž vypráví vězeňkyně Lingens-Reinerová a Fénelonová:

*„Mandelová (...) má slabost pro děti: ne svoje, protože žádné nemá, nýbrž pro cizí. Jednoho dne objeví dvě židovské děti, které se jejich matka pokoušela ukrýt, a předvolá je k sobě do kanceláře; chvějící se matka zůstane za dveřmi. Za pět minut se vynořily, každé v ruce balíček s koláčem a čokoládou. Byla schopna mateřské reakce, jako normální žena, ale zároveň se dokázala proměnit v lité zvíře.“*³⁴

F. Fénelonová vyprávěla o stejné osobě jiný příběh:

*„Mandelová zachrání polské dítě před plynovou komorou a zahrne je mazlením a dárky; vězeňkyně ji poprvé uvidí se smát. Po několika dnech však vstoupí velmi zachmuřená do baráku... dozvedí se, že se musela s dítětem rozloučit a poslat je sama na smrt.“*³⁵

Hrozilo, že by se povolání a osobní život mohly protnout a proto se dozorkyně zachovala tímto způsobem.

3.7 Přesouvání odpovědnosti, ztráta subjektivity

Věznitelé často přesouvali odpovědnost na vyšší (byrokratické) úrovně či autority. Hodnotou byla, jak je popsáno výše, loajalita, povinnost, kázeň, ne odpovědnost za výsledek. Takto se stali zprostředkovateli vůle svých nadřízených, zároveň se tím ale vzdali vlastní subjektivity a tedy toho, co je činí lidmi. Vzdali se svědomí, úsudku, citu i rozumu.

Dochází k ještě jednomu zajímavému přesunu morální odpovědnosti: ze vztahu věznitelů a vězňů se přesouvá jen mezi věznitel, tj. na odpovědnost za jednání v rámci určité skupiny (skupiny esesmanů). Esesmani se cítili loajální ke své skupině, odpovědní za své úkoly a za své spolupracovníky; odpovědnost ani zavrženíhodnost toho, co svým jednáním pomáhali uskutečnit, ale nevnímali.

³³ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 259

³⁴ E. Lingens-Reiner, Prisoners of Fear, In: T. Todorov, V mezní situaci, str. 169

³⁵ F. Fénelon, Sursis pour l'orchestre, In: T. Todorov, V mezní situaci, str. 169

3.8 Totalitarismus, teorie malých koleček

Přesouvání odpovědnosti na druhé rozebírá Hannah Arendtová v reportáži Eichmann v Jeruzalémě v souvislosti s teorií totalitarismu. O odpovědnosti a „teorii malých koleček“ píše:

„Slyšeli jsme námitky obhajoby, že Eichmann nakonec byl jen ‘malým kolečkem’ v mašinérii ‘konečného řešení’. (...) Teorie malých koleček je z právního hlediska zcela irelevantní a je úplně jedno, jaká velikost je v celém soustrojí přisouzena ‘kolečku’ jménem Eichmann. V rozsudku soud přirozeně připustil, že projednávaný zločin mohl být spáchán pouze gigantickým byrokratickým aparátem, který měl k dispozici vládní zdroje. Avšak pokud ‘konečné řešení’ zůstávalo zločinem – a to je pochopitelně základní premisou soudního procesu – , soud všechna kolečka mašinérie, bez ohledu na jejich význam, opět transformoval ve skupinu pachatelů, tj. v jednotlivé lidské bytosti. (...)

... podstatou totalitní vlády (...) je vytvářet z lidí funkcionáře a pouhá kolečka v administrativní mašinérii a zbavovat je takto jejich lidskosti. Pak lze dlouze a prospěšně debatovat o vládě ‘Nikoho’, což je doslova politická forma vlády známá jako byrokracie. (...) díky moderní psychologii a sociologii – o moderní byrokracii už vůbec nemluvě – (jsme) velmi přivykli vysvětlení, které zbavuje jednotlivce odpovědnosti za jeho činy pomocí (...) determinismu.“³⁶

Arendtová vidí těžiště totalitarismu ve vztahu totalitního režimu a zákonů: totalitní režim popírá lidskou svobodu, ruší vládu zákona a vytváří stav, kdy rozhodujícím faktorem je neomezená vůle držitele moci. V otevřené společnosti mají zákony povahu obecných pravidel, zakazují, co se dělat nesmí (definují prostor svobodného jednání), oddělují oblast soukromou a oblast veřejnou. V totalitě je zákon nutností, která svobody zbavuje a které se lze pouze přizpůsobit. Funkcionáři nevycházejí z vlastního porozumění situaci, ale vykonávají pouze to, co jim nařizuje „vyšší zákon“. Totalitarismus ruší politickou soudnost, zdravý lidský rozum. Není ustaven násilným převzetím politické moci, je ale ustaven v té chvíli, kdy začne určovat a normovat lidské jednání, kdy se mu lidé přizpůsobí a začnou mu být loajální. V nacistickém Německu se ideologii podařilo podrobit svět „vyšším zákonům“, ideologie se stala skutečností v myslích jednotlivců a činila snesitelnými i následky teroru, který vyvolala. Postupnou totalitarizací společnosti ideologie ztratila svůj obsah, totalitní mentalita podle Arendtové totiž nevyžaduje fanatiky, ale odosobnění, střízlivé a logické vyplňování instrukcí a udržování systému.

V totalitních společnostech, v nichž koncentrační tábory existovaly, má být každý člověk jen „kolečkem ve stroji“, poslušně vykonávajícím rozkazy a plnícím svou „povinnost“. Ztotožnění se s potřebami státu dává pocit čistého svědomí.

3.9 Banalita zla

Důležitým pojmem je pro Arendtovou „banalita zla“. Označuje jím fakt, že většina z těch, kteří páchali nacistické zločiny, nebyli lidé s výjimečnými vlastnostmi, nebyli to sadisté ani kriminálníci. Eichmanna popisuje:

„Pomineme-li jeho mimořádnou horlivost, s níž toužil po osobním povýšení, žádné motivy neměl. A tato jeho horlivost sama o sobě vůbec nebyla kriminální. Eichmann by rozhodně nikdy nezavraždil svého nadřízeného, aby získal jeho post. Jemu jenom, řekli bychom obyčejně, nikdy nedocházelo, co ve skutečnosti dělá. (...) Eichmann nebyl hloupý. To, co ho predisponovalo, aby se

³⁶ H. Arendtová, Eichmann v Jeruzalémě, str. 382

stal jedním z největších zločinců nacistické epochy, byla naprostá nepřítomnost myšlení, něco, co v žádném případě není totožné s hloupostí. A jestliže toto je 'banální' a dokonce směšné, (...) neznamená to, že tuto Eichmannovu dispozici považují za cosi obvyklého. (...) právě tato vzdálenost od skutečnosti a tato nepřítomnost myšlení je s to způsobit větší zkázu než všechny instinkty ke zlu dohromady, které možná člověk v sobě má.³⁷

S banalitou zla ostře nesouhlasí Primo Levi a vysvětluje to na základě vlastní zkušenosti s mučením od esesáků:

„Leccos se odehraje zhruba tak, jak jste v představě předjímalí: gestapáci v kožených kabátech, ústí pistole mířící na oběti, ano, to je správně. Ale pak se objeví skoro matoucí poznatek, že ti chlapi nemají jen kožené kabáty a pistole, ale také tváře: žádné 'tváře gestapáků' s orlími nosy, nadměrně vyvinutými čelistmi a jizvami od neštovic nebo nože, jak by mohli vystupovat v knihách. Naopak: tvář jako každá jiná. Tuctové tváře. A obludný poznatek, opět destruuující každou abstrahující představu, poznatek z dalšího stadia nám zřetelně ukáže, jak se z tuctových tváří posléze a s konečnou platností přece stanou tváře gestapácké a jak zlo překryje a překoná banalitu. Neexistuje totiž žádná 'banalita zla' a Hannah Arendtová, která o ní psala ve své knize o Eichmannovi, znala nepřítele člověka jen z řeči a viděla ho jen ve skleněné kleci. Kde nás událost žene do krajnosti, tam nelze mluvit o banalitě, neboť v tomto bodě už neexistuje žádná abstrakce a žádná představivost, jež by se skutečnosti byť jen blížila.“³⁸

3.10 Typologie esesmanů v koncentračních táborech

Na základě všech výše zmíněných okolností a vlivů působících na personál v koncentračních táborech a na základě zmíněné faktografické a autobiografické literatury je možné stanovit tři základní typy táborových esesmanů: prvním typem byli lidé zkažení, suroví, zákešní a hloupí, kteří ve vězněných viděli jen objekt, na kterém si mohou bez zábran a odporu vybit své komplexy méněcennosti či své pudy. Uspokojovala je absolutní podřízenost vězněných a dávali jí při každé příležitosti najevo těmi nejbrutálnějšími prostředky. Jejich jednání bylo omezováno jen přísnými zákazy či kontrolou, která nad nimi byla přímo vykonávána. Tato kategorie byla v koncentračních táborech častá, ne však nejpočetnější.

Převážná většina esesmanů spadala do druhé skupiny, tj. lidí lhostejných, bez zvláštního zájmu vykonávajících službu a plnících povinnosti a rozkazy. Věznění pro ně byli objekty, které měli hlídat, nad jejich životy se nijak nezamýšleli. Vězňům nijak výrazně nechtěli škodit, avšak svou lhostejností, pohodlností a omezeností umožnili, aby jiní vězni získali samovládu a převládal teror.

Třetí kategorií, spíše ojedinělou, byli dobráci, kterým nechyběl soucit ani vůle jednat podle předpisů tak, aniž by je ohýbali ve vlastní prospěch. Vyskytovali se mezi nimi jak ti, jejichž navísta a dobrosrdečnost hraničila s hloupostí, tak ti, kteří se snažili vězňům v jejich situaci život ulehčit nebo jim ho alespoň neztěžovat.

Tlak na člověka v koncentračním táboře byl ohromný. Jak ukázaly různé experimenty, v krutého a bezcitného člověka je možné se proměnit již po krátké době. Okolnosti ale člověku

³⁷ H. Arendtová, Eichmann v Jeruzalémě, str. 380 - 381

³⁸ P. Levi, Potopení a záchranění, str. 47

nemohou vzít všechnu odpovědnost za jeho jednání. Tím by se popřela subjektivita a vůle, tedy to, co dělá člověka člověkem.

II. Vězňové

Většina vězňů byla dopravena do koncentračních táborů bez jakéhokoliv provinění, aktivní politické činnosti nebo příslušnosti k politické straně. Jediným důvodem k deportaci byl rasový nebo národní původ. Podle nacistického dekretu ze dne 28. 2. 1933 o ochraně národa a státu byla vězňům poskytnuta „ochranná vazba“ (schutzhaft). Ve skutečnosti znamenala pro všechny smrt nemocí, hladem, umučením, zplynováním, infekcemi, zastřelením nebo prací.³⁹

1. Sociodemografický pohled

1.1 Obyvatelstvo a vývoj koncentračních táborů

V koncentračních táborech byli lidé velmi různorodí: byli všech věkových kategorií (děti, mladí i staří), muži i ženy, lidé s různým náboženským vyznáním (mj. křesťané, Židé) i bez vyznání, s různým politickým smýšlením (demokraté, socialisté, komunisti, nacisti), různých národností (např. v Osvětimi byli registrováni Američané, Angličané, Belgičané, Bulhaři, Číňan, Čechoslováci, Egypťan, Francouzi, Holanďané, Chorvati, Italové, Jugoslávci, Litevci, Lotyšši, Maďaři, Němci, Norové, Poláci, Peršan, Rakušané, Rumuni, Rusové, Švýcaři, Turci, Ukrajinci a palestiniští Židé), různých etnik (Romové). Dále tam byli lidé různého sociálního původu (ze všech sociálních vrstev, s různým sociálním, ekonomickým i kulturním kapitálem – např. ortodoxní Židé z uzavřených komunit, asimilovaní vzdělaní Židé z velkoměst, kriminální zločinci, prostitutky, „asociálové“ aj.) a váleční zajatci. Některé tyto charakteristiky stály v základu oficiálního klasifikačního systému. Různorodost existovala především ve srovnání vězeňských kategorií; s výjimkou kategorie Židů, která byla velmi heterogenní, byly ostatní kategorie spíše homogenní.

Vězni přicházeli do německých koncentračních táborů od roku 1933. Zpočátku byli zatýkáni především političtí odpůrci, na které byla ochranná vazba většinou uvalena bez soudního rozsudku. Po příslušnicích levicových opozičních stran byli zatýkáni i různě činní občané, duchovní, politicky nevyhovující úředníci a novináři. Takto bylo na říšském území v roce 1933 uvězněno více než 26 000 lidí. Počet uvězněných se v následujících letech výrazně měnil.

V roce 1934 došlo k proměně využívání táborů: z místa časově omezené represe podporujícího nový politický režim se stalo místem trvalého „preventivního“ vězení všech odpůrců, na něž byla uvalena „ochranná vazba“.

V roce 1936 byly zřízeny nové koncentrační tábory (Sachsenhausen, Buchenwald, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück), většina původních táborů byla zrušena a zůstal z nich jen tábor v Dachau. Nové tábory měly sloužit pro umístování zatčených při policejních akcích v případě válce; bylo počítáno s velkou kapacitou těchto táborů a možností pracovního nasazení vězňů v podnicích SS (např. ve výrobě stavebního materiálu, žulových lomech a cihelnách). Tábory se mimo místo politické represe staly také prostředkem sociální politiky a byli tam odvlékáni ti, kdo byli

---

³⁹ O. Kraus, E. Kulka, *Továrna na smrt*, str. 210 – volná citace

považovaní za „zbytečné“ či „škodlivé“ (např. lidé odmítající práci, homosexuálové, sabotéři, zločinci kriminální i „mravnostní“, „asociálové“ – žebráci, tuláci, alkoholici, psychopati, Romové).

Od roku 1938 probíhalo plánované zatýkání (např. všech trestaných Židů), aby se tábory naplnily a získaly pracovní síly pro podniky SS. Političtí vězni se v táborech stali menšinou, nežidovští němečtí vězni až do poloviny války spadali až z dvou třetin do kategorie asociálních osob. Po obsazení Rakouska a Sudet se počet politických vězňů opět zvýšil a po protižidovském pogromu Křišťálové noci (9. 11. 1938) bylo do nepříteli připravených táborů přivezeno asi 36 000 Židů. Většina z nich byla po určité době propuštěna, mnoho jich ale zemřelo zastřelením nebo v důsledku nedostatečného stravování, ošacení a chybějící lékařské péče.

Těsně před válkou byl počet vězňů přibližně 24 000 osob. Zahájení války přineslo výraznou změnu: životní podmínky se velmi zhoršily a prudce stoupla i úmrtnost. Do táborů přicházeli zahraniční vězni z obsazených zemí a dále klesal podíl německých vězňů – během války byl na úrovni asi 5 až 10 % z celkového počtu vězňů. Většina zahraničních vězňů pocházela z Polska a Sovětského svazu. V severoevropských a západoevropských zemích se zpočátku zatýkání omezovalo na odvetné akce proti sabotérům a odboji, plošné zatýkání kvůli rase probíhalo v okupovaných zemích se slovanským obyvatelstvem. Počty vězňů se ustálily na počtu 60 000 osob a do srpna 1942 stouply na asi 115 000 osob. Trvalým jevem se stalo přeplnění táborů.

Kvůli přetížení táborů byly od roku 1940 zřizovány další tábory pro vězně z obsazených zemí. Takovým táborem byla např. Osvětim. Původně měla být karanténním a průchozím táborem pro 10 000 lidí, už v polovině roku 1941 ale zde bylo umístěno více než 17 000 osob. Ve stejném roce se začalo se stavbou Březinky, největšího táborového komplexu, kde bylo dočasně umístěno více než 100 000 lidí. Od roku 1943 zde fungovaly plynové komory.

Koncentrační tábory prošly výraznou funkční změnou: až do roku 1939 sloužily především jako nástroj represe a izolace některých skupin obyvatel; pracovní nasazení bylo povinné, avšak nebylo účelem vazby. Hospodářské hledisko postupně získávalo stále větší význam a poblíž kmenových táborů začaly vznikat pobočné tábory s podniky pronajímajícími si vězeňskou pracovní sílu. Počátek války také znamenal další změnu táborů: z násilné vězeňské praxe se přešlo k popravám a masovému vyhlazování. Počty mrtvých rychle stoupaly, nejen v důsledku poprav, ale i kvůli nepřímému vyhlazování vysílením – hladem, prací, nemocemi. Pracovní výkon vězňů klesl, to však mělo za následek zvýšení teroru. Cílené zbídačování a násilí se navzájem prolínaly.

Od roku 1942 začalo masové vyhlazování evropských Židů. Počet vězňů dále stoupal kvůli pracovnímu nasazování do zbrojního a válečného průmyslu. Na počátku války bylo vězněno asi 21 000 osob; měsíční průměr vězňů v roce 1941 činil již 60 000 osob, v roce 1942 115 000 osob, v roce 1943 více než 200 000 osob. V roce 1944 byl celkový počet vězňů 524 268 a v lednu 1945 dokonce 714 211 osob, z toho 202 764 žen. Všichni zatčení Židé, Romové, Rusové, Ukrajinci, Poláci s trestem vyšším než tři roky a Češi a Němci s trestem vyšším než 8 let umístění v koncentračních táborech měli být „zničeni prací“.

Tábory byly začleněny do válečného hospodářství až s postupující válkou a ani tehdy mu nesloužily výhradně. Se zakládáním stovek pobočných táborů se začalo až v letech 1943 a 1944. Zatímco v roce 1942 existovalo 82 pobočných táborů, v roce 1944 již 341 a v lednu 1945 existovalo

13 kmenových táborů s 662 pobočnými pracovišti. Pro vězně pracovní nasazení neznamenal zmenšení tlaku na vyhlazení. Pracovali pod neustálým terorem za extrémních podmínek. Práce tak byla podstatnou příčinou masového umírání.

V období postupu Spojenců v Německu začalo rušení a vyklízení koncentračních táborů. Vězni byli na pochodech smrti hnáni od tábora k táboru a současně museli pracovat na válečných projektech. Není možné přesně odhadnout, kolik lidí v táborech a při pochodech smrti zemřelo. Táborové statistiky se často nedochovaly a také nebyly vedeny všude stejně, přesně a podle pravidel. Odhaduje se, že okolo dvou třetin vězňů koncentrační tábory nepřežilo. Více než tři miliony lidí byly usmrceny ihned po příjezdu. Celkový počet osob, které přišly v koncentračních a vyhlazovacích táborech o život, převyšuje čtyři miliony.

1.2 Stratifikace vězňů – formální faktory

1.2.1 Klasifikační systém

Důležitým prvkem v táborové stratifikaci vězňů byl klasifikační systém, který byl shodný ve všech koncentračních táborech. Každá kategorie měla své zvláštní označení našité na oblečení na levou stranu prsou a na pravou nohavicí. Zeleným trojúhelníkem byli označeni kriminální vězni nebo lidé, kteří byli internováni po dobu války z bezpečnostních důvodů. Z nich byli vybíráni funkcionáři pro vedení tábora. Červený trojúhelník nosili političtí vězňové – podezřelí z ilegální činnosti, rukojmí, zrádci apod. Červeným trojúhelníkem byli také často označeni cizinci, jejichž národnost byla v trojúhelníku vyznačena počátečním písmenem (F pro Francouze, P pro Poláky, S pro Španěly apod.). Černý trojúhelník měli „asociálové“ a „práce se štítící škůdci národa“ – hazardní hráči, pasáci, podvodníci apod. Růžový trojúhelník nosili homosexuálové. Fialový trojúhelník patřil vykladačům Bible, především Svědkům Jehovovým. Emigranti měli modrý trojúhelník. Židé nosili žlutý trojúhelník a přes něj byl navíc našit další trojúhelník vyznačující důvod věznění (tyto trojúhelníky pak tvořily dohromady šesticípou hvězdu). Cikáni měli trojúhelníky hnědé, později černé barvy. Příslušníci trestných čet měli v trojúhelníku vyznačenou černou tečku, podezřelí z útěku červenobílý terč na prsou a na zádech, vězni z tajných transportů červený pruh a kříž na zádech a nohavicích a značku NN. Barvy trojúhelníků určovalo gestapo a nežádka přidělovalo kategorie nepatřičně.

Nejpočetnější kategorií byli Židé. Židovský původ byl určen podle norimberských zákonů z roku 1935 na základě příslušnosti prarodičů k židovské náboženské obci. Za plného Žida byl považován každý, kdo pocházel alespoň ze tří židovských prarodičů. Komplikovaná byla otázka tzv. míšenců („položidů“): za „míšence prvního stupně“ byli považováni ti, kdo měli dva židovské prarodiče a k datu vydání norimberských zákonů nebyli členy židovské náboženské obce, ani nežili v manželství se Židem (v opačném případě pak byli považováni za plné Židy). Měli podobná práva jako plnoprávní němečtí občané, ale vztahovala se na ně některá omezení týkající se manželství (uzavřít ho směli pouze s „míšencem prvního stupně“, se zvláštním povolením i s „míšencem druhého stupně“). „Míšencem druhého stupně“ byl každý, kdo měl jednoho židovského prarodiče. I na ně se vztahovala některá omezení ve výběru povolání, obecně ale byli integrováni do společnosti.

Komplikovaná byla i otázka dětí pocházejících ze smíšených manželství nebo z manželství mezi „míšenci“.

Řešení komplikovaných otázek zacházení s míšenci a příslušníky smíšených manželství řešila konference ve Wannsee v roce 1942. Míšenci prvního stupně byli postaveni na roveň Židům a zahrnuti do evakuace⁴⁰ kromě následujících výjimek: těch, kdo uzavřeli manželství s osobami německé krve, z něhož vzešly děti (míšenci druhého stupně, kteří ale nebyli postaveni na roveň Židům); těch, kterým bylo nejvyššími instancemi strany a státu povoleno výjimečně pracovat (výjimka byla udělena na základě osobních zásluh daného jedince). Míšenci prvního stupně vyňatí z evakuace měli být sterilizováni. Míšenci druhého stupně se počítali k příslušníkům německé krve kromě těch, kteří byli postaveni na roveň Židům – a to pokud: pocházeli z manželství míšenců; pokud svým zevnějškem příliš připomínali Židy („rasově zvláště nepříznivý vzhled“); pokud měli zvláště špatný policejní a politický posudek („jako Žid se cítí i chová“). V otázce smíšených manželství (manželství plného Žida s příslušníkem německé krve) byl Žid buď evakuován, nebo byl umístěn v ghettu pro staré. V případě manželství míšenců (prvního i druhého stupně) s Židem byli všichni považováni za Židy a evakuováni či posláni do ghetta pro staré. Manželství míšenců obou stupňů znamenalo pro oba manžele evakuaci nebo transport do ghetta pro staré bez ohledu na to, měli-li děti.

Do koncentračních táborů přijížděly židovské transporty z celé Evropy. Různost těchto transportů (týkající se početnosti transportovaných, jejich kulturních zvyklostí a mentality) je častým námětem románů i faktografických dokumentů. Podmínky, které panovaly v Osvětimi, a zejména životní podmínky českých transportů, popsali např. O. Kraus a E. Kulka⁴¹.

Češi a Moravané přijížděli do táborů většinou z Terezína a po příjezdu s nimi bylo zacházeno obdobně jako s jinými transporty: (maximálně) 20 % osob bylo vybráno pro práci, ostatním se dostalo „zvláštního umístění“ (gesondert untergebracht), tj. usmrcení plynem. V září a v prosinci 1943 přijely do Osvětimi z Terezína dva transporty, každý s 5000 českými Židy – muži, ženami a dětmi. V květnu 1944 přijel další transport s asi 10 000 osobami. Poprvé v dějinách Březinky nebyl nikdo vybrán do plynu, ale všichni včetně nemocných a mrtvých byli posláni do nového českého rodinného tábora. Starším tábora se stal německý zločinec. Další členové samosprávy byli vybíráni z osazenstva tohoto tábora. Zpočátku nebyl tábor dostavěný, neměl cesty, v blocích chyběly palandy a lůžka, nebyla tam zavedena voda. Staří lidé rychle umírali na podvýživu a špatné hygienické podmínky. Na rozdíl od ostatních vězňů pracovali vězňové tohoto tábora především na jeho vnitřní výstavbě. Kromě toho, že neproběhla žádná selekce, měli terezínští vězni výjimečné postavení i v tom, že mohli dostávat balíčky, jednou měsíčně psát domů (nařízenou větu „Jsem zdrav a daří se mi dobře“) a nezvyklý byl i zvláštní blok s dětským domovem a nemocnicí s kvalifikovaným personálem z řad vězňů. Většina těchto vězňů nebyla vystavena teroru nadřízených – jejich chování bylo až na výjimky zcela odlišné od vězeňských vedoucích jiných táborů, spolupříjemně neubíjeli, ale naopak podporovali. Tento tábor měl být údajně pod ochranou Mezinárodního červeného kříže a měl mít půlroční karanténu;

⁴⁰ „Evakuace“ znamenala transport do koncentračního tábora. Ghetto pro staré (viz dále v textu) byl také koncentrační tábor, který měl o něco lepší životní podmínky a nebyl primárně vyhlazovací; často z něj ale lidé byli do vyhlazovacích táborů odesíláni.

⁴¹ O. Kraus a E. Kulka, *Továrna na smrt*. Z jejich knihy pochází nejvíce zde zmíněných informací o židovských transportech.

ve skutečnosti mezi berlínskými nacisty a zahraničními organizacemi probíhala jednání o vyplacení. Protože finance nebyly připraveny dostatečně rychle a v plné výši, byl první transport po půl roce zcela zlikvidován. Češi z druhého transportu se připravovali na odpor, avšak část jejich vedoucích byla obelstěna a popravena. Ostatní včetně příslušníků dalšího transportu měli být posláni transportem pracovat, stalo se tak ale jen částečně. O těchto událostech a tragických situacích s tím spojených píše Hana Roubíčková:

„Po 7. březnu je v našem táboře jako na hřbitově. Táborové silnice a bloky jsou poloprázdné, my však vidíme všude tváře zavražděných kamarádů a kamarádek. Jejich funkce byly obsazeny příslušníky našeho transportu, ale nikdo se ze své funkce netěšil. Všichni jsme věděli, že za tři měsíce budeme i my půl roku v táboře a že potom nastoupíme i my cestu do plynové komory. (...) Počítáme měsíce, týdny, dny. (...) Nervozita v našem táboře stoupá. Každého večera stojíme dlouho do noci před svými bloky a díváme se ke krematorii.

Vysoké plameny se prodírají těžkými oblaky kouře, aby vyrazily k nebi jako zoufalá obžaloba, a k nám vane jen zápach ohořelých kostí. Už jenom několik dní a potom pohltí urputný komín i nás. A hvězdnaté nebe bude stejně netečně přihlížet novému hromadnému vraždění.

Do našeho tábora přichází neočekávaně raportführer. To je něco neobvyklého. Přináší snad náš ortel smrti? Ne! Přináší na pohled bezvýznamnou zprávu: Všichni muži a ženy od 16 do 40 let se podrobí odvodu u vrchního lékaře SS dr. Mengeleho a potom budou posláni s pracovními transporty, ostatní zůstanou v táboře. Nikdo mu nevěří. (...)

Nejsme tak hloupí a víme dobře, proč s námi hrají tuto komedii: nejdříve chtějí vyvézt z tábora zdravé, silné lidi, aby nemohla vzniknout vzpoura. Ti ostatní, matky s dětmi, staří a slabí, se jistě nepostaví na odpor. (...)

V neděli 2. července 1944 nastupujeme k odvodu: dopoledne muži, odpoledne my, ženy. Víím, že dr. Mengele uzná mé tělo, ale nepociťuji radost. Vždyť je to stejně jenom divadlo. Půjdeme všichni do plynu, ale odloučeně, nejdříve mladí, potom staří. Nedovolí nám ani, abychom směly nastoupit poslední cestu společně se svými matkami.

Je neděle dopoledne. Celé osazenstvo stojí na táborové silnici. Naši muži opouštějí v pětistupech tábor. Všichni jsme napjati: zabočí vpravo, do mužského karanténního tábora jako naši kamarádi v březnu, nebo jdou opravdu na dráhu?

Jdou doleva! (...) Tedy přece jiskřička naděje! Odjedou opravdu na práci? V poledne stojíme všichni na silnici a díváme se na připravené vagóny. Tak stojíme dvě hodiny. Konečně přichází průvod modrobíle pruhovaných kamarádů na nádraží. Uvěříme však teprve, až se přesvědčíme na vlastní oči, že vskutku nastupují do vagónů. (...) Oni žijí, oni opravdu odjedou někam na práci! Stal se zázrak, my mladí nemusíme zemřít!

Líbáme se a bouřlivě se objímáme, jsme opilé štěstím: Budeme žít – budeme žít... Teprve později si uvědomujeme, že z 10 000 nás budou žít jenom asi 3 000. Naši otcové a naše matky, naši nemocní a slabí kamarádi, naše kvetoucí děti – ti všichni půjdou do plynu. Naše loučení je těžké. Víme, že se s nimi neshledáme.

Matky, které byly uznány za schopné práce, mohou volit: buď odejít z tábora bez dětí, nebo se svými dětmi umřít. Většina volí plynovou komoru.

Když opouštíme vrata tábora, přepadá nás zvláštní pocit. Zde, v tomto táboře, jsme tak nepopsatelně zkusily, zde jsme viděly umírat mnohé přátele, zde jsme čekaly na vlastní smrt. A nyní své nejmilejší, své rodiče, své děti opouštíme.⁴²

Se všemi dalšími terezínskými transporty bylo zacházeno obvyklým způsobem – roztříděním na rampě, přičemž do tábora na práci šlo přibližně 10 % transportovaných (někdy selekce ani neproběhly a na smrt šli všichni). Rodinný tábor také fungoval pro uklidnění české veřejnosti a hlavně

⁴² O. Kraus, E. Kulka, Továrna na smrt, str. 183 – 185.

terezínských Židů – lidé z rodinného tábora měli být vnadidlem pro další oběti vyvracející pověsti o osvětimském ničení. Když transport svou úlohu splnil, byla z Berlína nařízena jeho likvidace.

Velmi špatné poměry panovaly ve skupině maďarských Židů. Jejich transporty byly ohromné (dohromady asi 450 000 lidí) a kapacita táborů zdaleka nestačila. Většina z nich byla ihned po svém příjezdu zavražděna, ostatní byli nahnáni do nedostavěných a přeplněných bloků, v nichž například ženy musely pobývat a spát na směny, jinak by se tam nevešly. V těchto blocích se velmi rychle šířily různé infekce a mnoho jejich obyvatel ve velmi krátké době zemřelo. I Maďaři museli pro uklidnění veřejnosti psát domů korespondenční lístky o tom, že se jim dobře vede; jako adresu odesílatelů uváděli vymyšlené místo (Arbeitslager Waldsee). Mezi maďarskými oběťmi byli také vojáci, kteří bojovali na východní německé frontě, avšak v době zatýkání byli doma na dovolené a tak byli i oni posláni do Osvětimi. Žádných úlev se jim nikdy nedostalo.

Řečtí Židé byli do Osvětimi mnohdy vylákáni lstí. Byly zřízeny zvláštní verbovací kanceláře pro nakupování půdy. Kdo si půdu koupil, dostal poukázku, kterou se měl vykázat v osídlovaném území. Na toto území se ale žádný z Řeků nedostal. Jiní Řekové dostali pro oklamání důvěry běžnou vlakovou jízdenku. Většina z nich šla po příjezdu přímo do plynových komor. Často nerozuměli německy a tak byla jejich situace velmi obtížná. Přesto tvořili velmi soudržnou skupinu a dokázali ovládnout obchodování na černém trhu. Kvůli pro ně nezvyklému drsnému podnebí mnoho Řeků v krátké době po příjezdu zemřelo.

„...pro osvětimské Židy neexistovala (...) žádná naděje. Všichni bez výjimky věděli, že jsou odsouzeni k smrti, že zůstanou naživu jen tak dlouho, dokud budou schopni pracovat.“⁴³

Jinou kategorií byli Romové. Pocházeli z celé střední Evropy a bylo jich kolem 22 000. Do „cikánského tábora“ se dostaly i osoby, které o svém původu do té doby vůbec nevěděly a sdělily jim to až německé úřady.

Romové byli společně se Židy v norimberských zákonech označeni za tzv. cizí rasu. Nejprve měli být sepsáni a soustředěni na konkrétní místo, později deportováni do koncentračních táborů. Při řešení tzv. cikánské otázky proti sobě stály dva názory: na základě rasového výzkumu prováděného dr. R. Ritterem měli být eliminováni všichni Romové bez rozdílu. Jiný názor měl H. Himmler, podle něhož existovala skupina tzv. rasově čistých Cikánů, kteří měli být z prováděných opatření vyjmuti. Deportacím se měli vyhnout „rasově čistí“ němečtí Romové – kmeny Sinti a Lalleri – a dále ti, kteří byli integrováni do společnosti (např. partneři ze smíšených manželství s trvalým pobytem a stálou prací, nositelé vysokých vojenských vyznamenání), zároveň ale měli být sterilizováni. Čeští a moravští Romové za rasově čisté nebyli považováni.

K „rasově čistým“ Romům poznámka R. Höße, zajímavá zejména tím, jako by snad ani nešlo o lidi:

„...Dále se cikánská ležení neustále kontrolovala z hlediska biologického. RFSS chtěl oba hlavní velké kmeny bezpodmínečně uchovat (...). Domníval se, že jsou v přímé linii spřízněni s potomky prapůvodních indogermánských národů, které se tak způsobem existence i svými zvyky

⁴³ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 149

ve značně čisté podobě uchovaly až do dnešní doby. Nyní měli být všichni pro výzkumné účely podchyceni, přesně zaregistrováni a památkově chráněni.“⁴⁴

Jako ostatní vězni Romové trpěli nedostatečnou výživou, špatnou hygienou a brutálním zacházením německých vězeňských vedoucích (kriminálních vězňů). V táboře žilo mnoho dětí nejrůznějšího věku, mnoho jich však zemřelo během prvních týdnů života. I mezi těmito vězni se rychle šířily epidemie (hlavně skvrnitý tyfus), bojovalo se s nimi tak, že byly některé bloky „preventivně“ poslány přímo na smrt do plynových komor.

„Přišla (...) návštěva RFSS v červenci 1942. Cikánský tábor jsem mu předvedl do všech detailů. Vše si důkladně prohlédl, viděl přeplněné ubikace, nedostatečné hygienické podmínky, plně obsazené nemocniční baráky, viděl pacienty s infekčními nemocemi, viděl dětskou infekční nemoc nomu, která mne vždycky naplňovala hrůzou, protože mi připomínala nemocné leprou, malomocné, které jsem kdysi viděl v Palestině – viděl tato vyzáblá dětská tělíčka s velkými otvory v kůži na líci, jimiž bylo vidět skrz, toto pomalé hnutí zaživa. – Vyslechl si údaje o úmrtnosti, které byly ve srovnání s poměry v táboře jako celku ještě relativně nízké. Ale dětská úmrtnost byla mimořádně vysoká. Nemyslím, že bylo mnoho novorozenců, kteří přežili první týdny. Viděl všechno přesně a tak, jak to bylo ve skutečnosti – a vydal nám rozkaz, abychom je zlikvidovali, napřed abychom však vyčlenili osoby práceschopné, tak jako u Židů.“⁴⁵

I tento tábor byl táborem rodinným a rodiny bydlely v blocích společně. Zpočátku Romové vůbec nepracovali, později byly vytvořeny samostatné cikánské pracovní skupiny. V tomto táboře také působil dr. Mengele a prováděl výzkumy různých epidemií a výzkumy týkající se dvojčat. Na jaře roku 1944 byl cikánský rodinný tábor vyselektován na práceschopné a poté zlikvidován.

Početnou kategorii tvořili sovětsí váleční zajatci, mezi nimiž ale byli i civilní vězňové ze Sovětského Svazu. Vojenští zajatci se lišili od ostatních svým chováním – byli uzavření a nedůvěřiví. Mezi nimi totiž byli i vysocí důstojníci a političtí funkcionáři, kteří tajili svá pravá jména, hodnosti i minulost. Byli nejsilnějšími odpůrci nacistů a pro svou soudržnost a statečnost byli táborovými esesmany velmi obávaní.

V letech 1941 – 1943 proběhly ve všech velkých koncentračních táborech masové popravy sovětských válečných zajatců – armádních politických pracovníků, funkcionářů komunistické strany a Komsomolu⁴⁶ a pro jejich odhalení byli nasazeni špiclové z řad bělogvardějců a bývalých carských důstojníků.

Do táborů přicházeli sovětsí zajatci zcela vyčerpaní po dlouhotrvajících pochodech (šli i několik měsíců), při kterých dostávali jen zcela minimální množství jídla. Toto zbídačení mělo přesvědčit německé obyvatelstvo, jak špatně na tom Sovětský svaz je. V táboře ale vzbuzovali spíše soucit a někdy i solidární akce.

„Přišli do tábora pro válečné zajatce wehrmachtu (...) v dokonale zbědovaném stavu. Byli přiváděni pěšími pochody trvajících několik týdnů. Po cestě nedostávali téměř žádné jídlo, při

⁴⁴ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 141

⁴⁵ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 142 – 143

⁴⁶ Komsomol – komunistická unie mládeže

*zastávkách byli prostě jen odvedeni na nejbližší pole a tam 'žrali' jako dobytek, všechno, co se dalo jakkoli pozřít.*⁴⁷

Roku 1941 bylo rozhodnuto, že tito zajatci zemřou hladem, avšak během několika měsíců začalo být na těchto věznicích zkoušeno usmrcování plynem. Ubytování těchto vězňů bylo ještě horší než v ostatních táborech – neměli slamníky ani příkrývky, velká část z nich byla nahá a i jídlo měli mnohem horší než všichni ostatní. Umírali nejvíce ze všech vězňů. Přesto to byli právě oni, kdo se pokusili o masový útěk a mnoha z nich se to i podařilo.

1.2.2 Vězeňská samospráva

Neopominutelnou skutečností, která významně ovlivňovala vězeňskou stratifikaci, byla existence vězeňské samosprávy. Přestože fungování samosprávy (pravomoci, povinnosti aj.) bylo vymezeno určitými formalizovanými pravidly, konkrétní výsledná podoba její činnosti závisela téměř výhradně na libovůli nadřízených esesmanů – do jaké míry vyžadovali plnění mnoha nařízení, do jaké míry byli zkorumpovaní, nakolik se chovali „lidsky“ apod.

Samospráva byla dynamickou skupinou, provázel jí neustálý proces posunů v obsazování funkcí, existence koalic a intrik. Mezi správou tábora SS a vězeňskou samosprávou byla vzájemná závislost – rozšíření systému koncentračních táborů zvýšilo nároky na kontrolu a správu, avšak táborová SS byla už od počátku války neustále nedostatečně obsazena a bylo proto nutné delegovat mnoho pořádkových a správních úkolů přímo na vězně; vězeňská samospráva redukovala náklady nutné pro plynulý chod tábora, na oplátku požívala dočasné ochrany esesmanů a možnosti vymanit se z nebezpečí plynoucího z tělesného trápení, bezmoci, hladu a bídy. Tento vztah závislosti nebyl rovnocenný ani vyrovnaný: SS mohla pomocnému oddílu vězňů kdykoliv moc přidělit i odebrat a nechat ho zlikvidovat.

Delegování moci přineslo esesmanům i mnoho problémů. Vybavení vězňů funkční mocí znamenalo oslabení hranice mezi personálem SS nižšího stupně a vězeňské elity. Vystavili se také možnosti korupčního jednání. Vznikal prostor, který unikal důsledné kontrole a umožňoval vznik odboje a sabotáže. Esesmani s tím bojovali pomocí předpisů určujících úkoly, dokumentací jejich provádění, ale také nasazením tajných donašečů a špiclů. Když někteří členové vězeňské elity získali přílišnou samostatnost či moc, byli povýšeni jejich rivalové z jiných vězeňských kategorií nebo mocenských kruhů.

Samospráva byla mezičlánkem mezi personálem SS a obyčejnými vězni. Významně ovlivňovala sociální vztahy: vězeňští funkcionáři byli zavázáni SS bezpodmínečnou poslušností a závislostí na její protekci; museli bránit své postavení proti útokům a intrikám soupeřů; museli mít kontrolu nad neprivilegovanými vězni a chodem tábora; byli obklopeni těmi, kteří jejich moc využívali a zároveň jim poskytovali jiné výhody.

K udržení postavení měla samospráva různé strategie. Orientovala se buď na vedení tábora, nebo na vězně, případně se snažila získat mezi oběma stranami prostor s maximální samostatností. Zaměření na esesmany bylo nebezpečné, protože ho spoluvězni vnímali jako zradu. Projevovalo se

---

⁴⁷ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 138

podlézavým napodobováním, naprostou poslušností nebo čistě ekonomickým vztahem. Servilní vězeňští funkcionáři se snažili upoutat pozornost esesmanů – například brutalitou zacházení se spoluvězni, zvýšeným úsilím při dozoru a invencí nebo schopností plnit jakákoliv přání nadřízených – a zlepšit nebo pojistit si tak své postavení a poukázat na svou užitečnost.

Poslušnost byla na rozdíl od podlézání spíše sebezáchovným jednáním než uznáním autority. I zde ale bylo třeba projevovat iniciativu.

Ekonomický vztah se zakládal výhradně na korupci. Esesmani si od vězňů vynucovali služby a zaručovali jim za to omezenou ochranu. Riziko takového jednání ale nesli především vězni (jen výjimečně byli esesmani při korupčním jednání odhaleni a potrestáni). Vztah mezi komplici korupčního jednání nebyl symetrický, i zde se naplno projevovala absolutní moc esesmanů. Situaci, která panovala v Osvětimi, popisuje O. Kraus a E. Kulka:

„Zlato a drahé kameny neměly v táboře cenu, cenu mělo pouze prodloužení života. V oděvech a botách, které zbyly po zničených židovských transportech, bylo ukryto mnoho cenných věcí, a vyklizovací oddíl Kanada se proto také zabýval prohledáváním šatstva a obuvi a hledáním cenností. (...) Vězňové z Kanady, kteří předměty třídili, přinášeli do tábora tajně a s nebezpečím velké hodnoty. V táboře za ně dostali potraviny, šatstvo, boty, alkohol a cigarety, které byly do tábora pašovány civilními zaměstnanci i esesmany. Tomu se říkalo ‘organizování’. Bylo veřejným tajemstvím, že jenom ten, kdo ‘organizuje’, může se zachovat delší dobu při životě a nezemře podvýživou. Byl lépe ustrojen a lépe živen. Toho ovšem využívali esesmani i vedoucí vězňové. Sledovali takové ‘organizátory’, kontrolovali je a vydírali na nich. Nepochopil-li vězeň, oč jde, bylo naň učiněno hlášení. To znamenalo vyšetřování táborovým gestapem, těžký trest a často smrt.

Tak se vytvořila soustava placení na základě pěstního práva. Káповé si vydržovali ve svých pracovních oddílech celé skupiny vězňů, kteří pro ně ‘organizovali’. Tito vězňové navštěvovali pod záminkou rozličných prací místa, kde mohli získat cenné předměty, jenom proto, aby sami měli klid a jejich káповé třebas jenom kořalku. Nasazovali tak vlastní život, neboť ‘organizování’ cenných věcí se často trestalo smrtí a přitom, když byl některý z nich přistižen, káпо se ho nikdy nezastal, naopak popřel, že s ním byl v jakémkoli spojení. (...)

Esesmani chodili přísně se tváříce od bloku k bloku a na oko konali prohlídky. Jediným a výhradním účelem jejich návštěv bylo vydírání na blockálestrech, kteří jim museli sehnat všechno, co esesmani požadovali. Blockálestete, aby mohl jejich přáním vyhovět, musel vykonávat nátlak na vězně, kteří mohli žádané věci pro esesmany opatřit. (...) Esesmani, a to bez rozdílu hodnot, pronásledovali vězně a hledali u nich věci, které nesměli mít, zabavovali jim je a nálezy často i hlásili. (...) Esesmani měli mezi vězni důvěrníky, kteří za úplatek zprostředkovali, že hlášení nebylo podáno. Korupce byla tak veliká, že hlášení bylo možno zadržet u samého velitele tábora, bylo-li dost zlata nebo peněz. Všichni esesmani a dozorkyně SS měli jediný cíl: co nejrychleji se obohatit, opatřit si přepychové předměty, které nebylo možno nikde koupit. Vězňové, kteří jim žádané věci obstarávali, snažili se těmito službami získat u esesáků lepší pozici, vyhnout se trestům, výběrům do plynu, transportům nebo si ulehčit život.

Styk těchto vězňů s esesáky byl důvěrný a nebezpečný, neboť esesáci se často takového vězně, který příliš mnoho věděl, v zájmu vlastní bezpečnosti nevybíravým způsobem zbavovali.“⁴⁸

Opora u SS byla podmíněna úplnou závislostí. Pokud se ale vězeň esesmanům znelíbil a své privilegované postavení ztratil, mezi ostatní vězně už přijat nebyl. Antagonismus mezi personálem SS a vězni způsobil, že kdo spolupracoval s esesmany a poté ztratil jejich ochranu, byl vystaven pomstě spoluvězňů, kterou většinou nepřežil.

⁴⁸ O. Kraus, E. Kulka, Továrna na smrt, str. 162 – 163

Orientace na vězně a solidarita s nimi byla stejně nebezpečná jako orientace na esesmany. I při plnění všech zadaných úkolů hrozilo, že privilegovaný jedinec, který dával najevo solidaritu s ostatními vězni, bude podezírán z neloajálního jednání nebo z toho, že svou původní funkci (tj. být prodloužená ruka SS) zaměnil za nepřijatelné reprezentování vězňů. Tím, že by se pokoušel chránit životy jiných, riskoval by život vlastní. V podmínkách extrémní bídy znamenala ztráta privilegií (včetně privilegia zásobování vyššího než je existenční minimum) ztrátu naděje na přežití. Přesto existovali tací, kteří solidárně jednali – ale vždy jen vůči jednotlivcům nebo malé preferované skupině (zastupovat zájmy celého tábora nebylo možné).

Třetí strategií byla snaha získat co největší samostatnost jak na esesmanech, tak na podřízených vězňích. Znamenalo to odolávat svodům moci (kontrolovat nejen podřízené vězně, ale i zacházení s mocí ve vlastní skupině) a odolávat útokům soupeřících vězeňských skupin a nárokům na ochranu podřízených vězňů. Personál SS byl nejednotný – upřednostňoval různé vězeňské skupiny, často byl úplatný a měl mezi sebou rozpory osobní i kompetenční. Toho všeho využívali vězni a rozšiřovali tak pole vlastní samostatnosti. K obraně volného prostoru ale byla nevyhnutelná určitá míra násilí a útlaku, protože musela být zachována disciplína a splněny svěřené úkoly. Cílem bylo zbytečně na sebe neupozorňovat a nedávat SS důvody k intervenci. Občas navozovala samospráva různé chaotické situace (při výdeji jídla, v blocích apod.), které mohla nejlépe zvládnout jen ona sama a dokazovala tím vlastní nepostradatelnost.

1.2.3 Koncentrační tábor jako sociální pole

Jiný náhled na stratifikaci vězňů založené na jejich klasifikaci poskytuje rozbor tábora jako sociálního pole, vypracovaný W. Sofským⁴⁹. Obvyklá kritéria, která sleduje sociologická analýza při určování sociálního postavení, se v koncentračním táboře podle něj nedají jednoznačně použít: výrobní prostředky nevladnil žádný vězeň, vzdělání mohli využít jen ti, kdo pracovali ve správě, dílnách nebo v nemocnici. Prostředkem směny byla funkční moc, příslušnost k pracovnímu komandu, sociální a ekonomické kontakty s táborovým personálem.

Klíčové pro postavení sociálních skupin (tříd) byl výše popsaný klasifikační systém. Sloužil jak pro rozeznávání vězňů, tak pro různé zacházení s nimi. Klasifikace označovala i odstup vězeňských tříd od mocenského centra: čím byla daná kategorie vzdálenější od SS, tím bylo její sociální postavení horší a vyšší byl i tlak na její vyhlazení. Rozvrstvení stálo na čtyřech hierarchicky uspořádaných kritériích.

Na vrcholu stál rasově vnímaný protiklad člověka a „podčlověka“. Do lidské společnosti nebyli zařazováni Romové, Židé a východní Slované. Stáli na okraji společnosti nebo zcela mimo ni, jejich pronásledování mělo charakter systematického vyhlazování. Rasové kritérium převažovalo všechna ostatní kritéria: Židé z Belgie nebo Francie, kteří byli zároveň zařazeni jako političtí nebo kriminální vězni, byli především Židy; sovětští váleční zajatci nebyli pouze vězni politickými, ale především „slovanskými podlidmi“. Zvláštní postavení „význačných vězňů“ měli nežidovští Češi věznění jako rukojmí (především to byli studenti a profesori zajatí při protiokupačních demonstracích deportovaní

⁴⁹ W. Sofsky, Řád teroru: koncentrační tábor, str. 127 – 139

do Dachau, Buchenwaldu a Sachsenhausenu). Jejich situace se měnila v závislosti na příjezdu nových transportů či zostřování okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava. V posledních válečných letech ale bylo jejich postavení podobné postavení říšských Němců a měli tak přístup k nižším táborovým funkcím – pracovali jako tlumočníci, písaři nebo lékaři. Na rozdíl od Poláků nebo Rusů nebyli „slovanskými podlidmi“, ale příslušníky národa, který měl být poněmčen.

Další kritérium byl zeměpisný a národnostní původ vězňů, i ten ale měl rasový podtext. Severní Evropané (Dánové, Norové) byli považováni za árijce a byli proto bližší SS než například Francouzi nebo Španělé, kteří byli vystaveni většímu pronásledování. Nejhorší postavení měli Italové. Zvláštní kategorií tohoto v tomto kritériu byli vězňové z utajených transportů z obsazených zemí západní Evropy, kteří byli většinou označeni za komunisty a rychle zlikvidováni.

Kritérium politického nepřátelství a kritérium sociální úchyly se týkalo především německých vězňů. Jako ideologičtí nepřátelé byli bráni komunisté, sociální demokraté nebo členové minoritních náboženských skupin. Kvůli výrazné vnitřní solidaritě byli političtí vězňové považováni za zvláště nebezpečné. Pro svou disciplinovanost ale byli využíváni pro usměrňování chodu tábora (především ve funkcích samosprávy) a podíleli se na táborové moci, kde konkurovali vězňům s časově omezenou vazbou (tzv. „zločincům z povolání“). Zločinci v ochranné vazbě byli z privilegií vyloučeni a společně s asociálními vězni nasazováni na nejhorší práce. Postavení „podlidí“ měli homosexuálové.

Vnímání jednotlivých vězeňských skupin a zacházení s nimi bylo v čase proměnlivé, základní struktura se ale neměnila (vnímání jednotlivých kategorií, upřednostňování jednotlivých tříd a zmírňování či zesilování pronásledování záviselo vždy na věznitelích – esesmanech). Změny ve vnímání kategorií nastávaly i s příjezdem nových transportů – nově příchozí se vždy stávali obětí šikany a týrání a vytvořili (novou) nejnižší třídu; ostatní kategorie postoupily v sociální struktuře vzhůru. Materiálně si sice nijak nepolepšili, přesto se jim vedlo relativně lépe (vězni z prvních transportů zaujímali místa v nižší samosprávě, vězni z pozdějších transportů často přicházeli do rozestavěných a kapacitně zcela nevyhovujících ubikací apod.).

Systém kategorií byl mechanismem diferenciací: stanovoval odstup, protiklady a nepřekročitelné sociální meze. Výměna kategorie byla téměř vyloučená, kdo byl jednou označen, jeho zařazení bylo konečné. Vnucená třída zdůrazňovala a řídila sociální vnímání – např. každý vězeň s černým trojúhelníkem byl vnímán jako podřadný asociál štítící se práce, každý zločinec jako nebezpečný a brutální násilník apod. Stejně to bylo s národnostními rozdíly: v očích mnoha cizinců byli říšskoněmečtí vězni považováni za nepřátele, mezi německými vězni bujel antisemitismus a nenávisť ke Slovanům, Španělé vyčítali Francouzům neutralitu v občanské válce a kolaboraci s Němci, Češi jim připomínali „mnichovskou zradu“ atp. Nacionalistické a antisemitské předsudky a stereotypy byly mezi vězni časté a potvrzovaly a upevňovaly oficiální klasifikační systém.

„Pokud se někdo dostal na důležitou pozici, mohl pak přátele dostat tam, kde je chtěl mít, naopak osoby nepohodlné mohl odstavit anebo je zcela odklidit. To všechno bylo v Osvětimi možné. – Tyto politické mocenské boje se neodehrávaly jenom mezi polskými vězni v Osvětimi. Podobné projevy politického soupeření existovaly ve všech táborech mezi všemi národnostmi. Dvě usilovně proti sobě bojující skupiny existovaly dokonce mezi rudými Španěly v Mauthausenu. (...) Každé vedení koncentračního tábora tyto rozpory horlivě udržovalo a přživovalo, aby tak zabránilo pevnému semknutí všech vězňů. Velkou roli při tom hrály nejenom rozpory politické, ale zejména protiklady

barevné. Žádné, ani sebesilnější vedení tábora by jinak nemohlo udržet na uzdě a uřídít tisíce heftlíků, pokud by mu v tom nepomáhaly právě tyto rozpory. Čím je tohoto soupeření víc a čím jsou mocenské boje mezi nimi nemilosrdnější, tím snadněji se dá tábor řídit. *Divide et impera!* – to je důležitý faktor, který není radno podceňovat nejenom ve vysoké politice, ale i v životě koncentračního tábora.⁵⁰

Funkce klasifikace, tj. vnější rozdělení (oddělení) a vnitřní homogenizace, narážela na velkou rozmanitost sociálního původu a politického přesvědčení vězňů. Vnucená příslušnost nevytváří pocit sounáležitosti. Soudržnost některých skupin či kategorií (komunistů, jehovistů, sovětských vojáků) měla svůj původ v období před zatčením a jen málokdy mezi sebe přijímaly nové vězně. Nejvýrazněji heterogenní skupinou byli Židé – společně měli jen to, že je SS za Židy označila. Nespojovala je ani náboženská praxe (byli mezi nimi věřící i ateisté), ani politické přesvědčení, ani nepocházeli ze stejných sociálních a národnostních poměrů.

Systém kategorií dále sloužil k dělbě moci a práce. Řídil přístup k funkcím ve vězeňské samosprávě, privilegiím a komandům. Pro získání funkce byl většinou nutný zelený nebo červený trojúhelník a německá národnost. Pouze tam, kde byl nedostatek těchto vězňů, byla samospráva vybírána z kategorie asociálů nebo vězňů jiných národností. Při rozdělování práce se kategorizace také projevila: na nejhorší práci byli nasazováni vězni z dolních tříd. Jako osobní sluhové pracovali většinou Jehovisté, odmítali pracovat pro válečný průmysl a používat zbraně. Bylo jim nabízeno propuštění, pokud se zřeknou své víry, přesto odmítali.

„...říkalo se jim biblomolky, biblomorky nebo také bibložroutky. (...) Vzдор svým více či méně fanatickým postojům byly velmi žádané. Pracovaly v domácnostech příslušníků SS s mnoha dětmi, (...), ba dokonce jako obsluha ve velitelském domě, ale hlavně v zemědělství. (...) Nebylo pro ně zapotřebí žádného dozoru, žádných hlídek. Vykonyvaly svou práci horlivě a ochotně, neboť to bylo Jehovovo přikázání. (...) Celkově viděno byly se svým osudem spokojeny. Svým utrpením pro Jehovu, které přinášelo zaujetí, doufaly v dobrá místa v jeho říši, jež už musela záhy přijít. – Paradoxně byly všechny přesvědčeny, že Židé nyní trpí a umírají právem, protože jejich předkové kdysi zradili Jehovu. – Považoval jsem badatele bible vždy za nebohé blázny...“⁵¹

Politictí vězni pracovali hlavně jako řemeslníci, ošetřovatelé a písaři.

Obsazováním pracovních komand se nepřímo rozhodovalo i o tom, jestli si vězeň bude moci opatřit jídlo navíc (v kuchyních, skladech šatů a zboží se vězni dostávali k věcem, které mohli směnít na černém trhu). Tak zasahoval systém kategorií i do tajného distribučního vězeňského systému. Kategorie také určovala, jak a kde bude vězeň ubytován, jaké dostane oblečení a zda smí dostávat balíčky.

„Přicházíme do skladu vězeňského šatstva. Na policích jsou narovnané ve velkém počtu uniformy, kusy prádla, boty atd. Zaměstnaní jsou zde vězni, kteří vypadají poměrně dobře a čistě. Téměř všichni nosí červený trojúhelník. Nejprve třídí nás, nově příchozí. (...) Téměř každý vězeň u výdeje se mě nejdřív ptal, jakou barvu mám. Vedle mě stojí jeden ‘černý’. Dostává zřejmě horší kusy oděvu než já. U výdeje bot je mi nejdřív přidělen pár sešlapaných křápů. Když mi je chce vězeň vydat, zeptá se: ‘Politický?’, a když přikývnu, přinese mi pár lepších bot. Jenom nás politických se ptají, jestli

⁵⁰ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 137

⁵¹ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 152

*jsme si s sebou přinesli pulovr nebo vlněnou vestu. Kdo to nemá, takový kus dostane, ostatní vězeňské kategorie ne.*⁵²

Systém kategorií ztrácel svůj prvořadý význam v posledních dvou letech války. S ekonomizací práce vězňů získaly na důležitosti individuální schopnosti a kvalifikace vězňů, navíc přeplnění tábora a nedostatek všeho nivelizovaly rozdíly ve středních třídách. Čím byl tábor masovější společností, tím bylo sociální pole propustnější a tím významnější byly i individuální schopnosti. Na privilegiích nejvýše postavených skupin a životních podmínkách nepriviligovaných se ale téměř nic nezměnilo.

Sociální kapitál vězňů vyplýval z příslušnosti ke skupině, z jejich postavení v síti vztahů, kde se předávaly životně důležité informace, směňovaly potřebné věci či jídlo a kde fungovala případná solidarita. Sociální struktura tábora tedy byla následující: vězeň byl přiřazen k určité vězeňské kategorii. Kategorie určovala blízkost k SS a přístup k moci skrze funkce. Moc vyplývající z funkce vězni dávala sociální kapitál: okolo funkcionářů se seskupovali závislí spoluvězni, kteří pomáhali funkcionářům opatřovat statky a vliv, za což byli chráněni před hladem a pronásledováním. Kontakt s funkcionáři musel udržovat i ten, kdo se chtěl podílet na obchodech s SS. Dobré vztahy s funkcionáři také znamenaly možnost přeřazení k lepšímu pracovnímu komandu. Lepší práci bylo možné dále zvýšit sociální kapitál vězně – pokud měl příležitost získat nějaký majetek, který mohl směřovat na černém trhu, upevnil tím nebo zlepšil i své postavení v rámci skupiny. Naději na (další) sociální vzestup měl především ten, kdo už v koloběhu práce, majetku a sociálního kapitálu postoupil (kde bylo zásobování pod existenčním minimem, nebylo co dále směňovat a k sociálnímu vzestupu příliš nepomáhala ani solidarita). Sociální kapitál byl tedy získáván skrze funkční moc, privilegovanou práci a majetek.

Privilegovaní vězni byli v táboře menšinou, ale mezi těmi, kdo přežili, byli výraznou většinou. Osudem každého obyčejného vězně bylo po dvou nebo třech měsících zemřít hladem nebo na nemoc hladem způsobenou (pokud nezemřel dříve na fyzickou a psychickou únavu, zimu nebo nemoci). Uniknout mohl jen ten, kdo si opatřil jídlo navíc, k čemuž ale bylo potřeba mít nějakou výsadu.

„Výsledek (...) nemilosrdného procesu přirozené selekce by se dal vyčíst z táborových statistik. V roce 1944 žilo v Osvětimi už jen několik set původních židovských vězňů (...), tzv. „kleine Nummern“, označených čísly nižšími než sto padesát tisíc: žádný z nich nebyl obyčejný háftling, který by živořil v obyčejném komandu a vystačil z normálních přidělů. Přežili jenom lékaři, krejčí, ševci, muzikanti, kuchaři, mladí přitažliví homosexuálové, přátelé nebo krajané některých lágrových osobností. Dále pak osoby obzvlášť kruté, tělesně zdatné a nelidské, které obsadily (na příkaz esesmanů, kteří svým výběrem prokazovali ďábelskou znalost lidské duše) funkce kápů, blockälsterů apod. A konečně ti, kdo sice neměli žádné funkce, dokázali se však díky své chytrosti a energii vždycky prosadit tak, že vedle materiálních výhod a autority u ostatních vězňů získali i přízeň a respekt těch, kdo v táboře vládli. (...)

Podlehnout je to nejjednodušší: stačí vykonávat všechny příkazy, které člověk dostane, jíst jenom holý přiděl a dodržovat pracovní a táborovou disciplínu. Zkušenost prokázala, že jenom výjimečně lze tímto způsobem přežít déle než tři měsíce. Příběh všech múzلمانů, kteří šli do plynu, je stejný, nebo lépe řečeno žádný; sestoupili po svahu až na dno (...). Byli pro svou vrozenou neschopnost, smůlu nebo z nějakého jiného banálního důvodu přemoženi dřív, než se mohli podmínkám v táboře přizpůsobit. Než se stihli naučit německy a než se začali orientovat v ďábelské spleti lágrových zákonů a zákazů, jejich těla zeslábla a nic je nemohlo zachránit před selekcí nebo

⁵² W. Poller, Arztschreiber in Buchenwald, In: W. Sofsky, Řád teroru: koncentrační tábor, str. 127

*smrti z vysílení. Jejich život je krátký, ale je jich nekonečně mnoho: to oni, Muselmänner, potopení, tvoří jádro tábora; to oni, anonymní, neustále obnovovaná a stále stejná masa ne-lidí, mlčky jdou a trpí, neboť v nich pohasla božská jiskra a jsou už příliš prázdní, aby doopravdy trpěli. Člověk váhá, má-li je nazvat živými, a váhá, má-li nazvat smrtí jejich smrt, které se nebojí, protože jsou příliš vyčerpáni, aby si ji uvědomovali.*⁵³

Na základě analýzy sociálního postavení jednotlivých skupin – kategorií (které reflektovalo kritérium rasové, zeměpisného a národnostního původu, politického nepřátelství a sociální úchylny) a na základě analýzy funkční moci a sociálního kapitálu došel Sofsky k následujícímu popisu sociální struktury: na vrchol vězeňské společnosti řadil „zločince z povolání“ a politické vězně. Byli táborovými prominenty s největší funkční mocí a sociálním kapitálem. Probíhal mezi nimi konflikt o pozice a privilegia. Zločinci se opírali především o podporu vedení tábora, političtí vězni o vnitřní solidaritu a disciplínu. Střední třídu dělil na horní a spodní. K horní střední třídě řadil asociály německé národnosti a jehovisty, nežidovské Čechy, vězně ze severní Evropy a Španěly (ti své postavení získali dlouhou táborovou zkušeností a schopností „organizovat“, případně i protekcí u SS). Mezi dolní střední třídu počítal Poláky, Francouze a Italy. Střední třída měla mnoho vnitřních konfliktů, bojovala jak proti vězňům-funkcionářům z vyšší třídy (snažila se získat jejich pozice), tak i s nejnižší třídou (bránila se deklasování vlastní kategorie). Spodní třída byla tvořena „podlidmi“ – Rusy (civilisty i válečnými zajatci), Cikány, homosexuály a Židy. Zatímco odstup horní a střední třídy byl výrazný, přechod mezi střední a spodní třídou byl plynulý – rozdíl mohl být např. o málo vyšší příděl stravy; zbídačování dolních středních tříd a třídy nejnižší bylo podobně extrémní.

1.2.4 Hierarchie vězeňské samosprávy

Komplikovanost vězeňské samosprávy se ukázala již výše. Co se týká konkrétních pozic, na nejnižších stupních byli zametači, umývači nádobí, noční hlídky, vyrovnávači ustlaných postelí, kontrolori vši a srabu, poskoci, tlumočníci, pomocníci pomocníků. Jejich postavení se od postavení vězně bez jakékoliv funkce příliš nelišilo, odměnou jim byla trocha polévky navíc – ale i ta mohla alespoň o chvíli prodloužit život. Jen málokdy byli suroví, ale energicky bránili svou pozici. Nežřídka se chovali hrubě či povýšeně, avšak nebyli ostatními vězni chápáni jako nepřátelé.

Jiné postavení měli ti, kteří zaujímali velitelská místa – káповé pracovních skupin, velitelé bloků, písaři či ti, kteří plnili různé „delikátní“ úkoly v táborové písařně, politickém oddělení, pracovní službě nebo v trestních celách. Někteří z nich měli přístup k nejtajnějším informacím o táborech a po osvobození se zabývali jejich dějinami. Většina vězňů ve velitelských funkcích byla ve své činnosti průměrná (zajímala se především o své vlastní zájmy, avšak nesnažila se speciálně škodit ostatním vězňům) nebo zcela zkorumpovaná a špatná. Moc, kterou disponovali, byla v podstatě neomezená, jednání bylo usměrňováno, pouze pokud nebylo dostatečně „tvrdé a účinné“. Násilí páchané na podřízených vězních bylo částečně potlačováno až v roce 1943, kdy nastala velká potřeba pracovních sil (káповé tedy nesměli trýznit vězně tak, aby to trvale omezilo jejich pracovní schopnost). Káпы se stávali ti, jimž byla tato možnost nabídnuta – tj. podle P. Leviho ti, ve kterých velitel tábora

⁵³ P. Levi, Je-li toto člověk, str. 94 – 95

nebo jeho zástupci viděli potenciální kolaboranty: trestanci, dlouholetým utrpením morálně oslabení političtí vězni, Židi, kteří v moci viděli jediný způsob, jak uniknout smrti. Mnozí usilovali o moc spontánně: sadisté (nebylo jich mnoho, ale byli velmi obávaní), frustrovaní a utlačovaní. Jedinou schopností byla ochota uznávat hierarchickou moc.

„Zelené' mezi vězeňkyněmi, to byla mimořádná sorta. Myslím, že Ravensbrück tehdy vybral pro Osvětim skutečně to 'nejlepší'. Zdaleka překonávaly své mužské pandány v nezdolnosti, podlosti, hanebnosti a zvrhlosti. Byly to většinou prostitutky mnohokrát dříve trestané. Často odpudivé ženské. To, že tyto bestie si vybíjely své choutky na vězeňkyních jim podřízených, bylo pochopitelné, ale zabránit se tomu nedalo. RFSS se o nich při své návštěvě v Osvětimi roku 1942 vyslovoval jako o zvlášť vhodných kápech pro židovské ženy.“⁵⁴

Krajním případem spolupráce vězňů s SS byly tzv. sonderkomanda – čety pro zvláštní úkoly. Jejich členové byli zvýhodněni pouze tím, že se po omezenou dobu několika měsíců dosyta najedli, ale platili za to vysokou cenu: práce, kterou museli vykonávat – obsluha krematorií, udržování pořádku mezi těmi, kteří měli být odvedeni do plynových komor, odstraňování mrtvých těl z plynových komor, vytahování zlatých zubů, stříhání vlasů, třídění svlečených oděvů a odstraňování popela – byla obzvláště hrozná a skoro nikdo z těchto čet nepřežil (esesmani na to obzvláště dbali – aby nikdo z nich nemohl podat svědectví). V četě bylo 700 až 1000 lidí, jen v Osvětimi se vystřídalo 12 čet a každá z nich plnila své úkoly několik měsíců. Pouze poslední osvětimská četa se v roce 1944 vzbouřila a zničila jednu z pecí (v nerovném boji ale byla zcela zlikvidována).

Členové sonderkomand byli zpočátku vybíráni podle fyzické síly a fyziognomie, někdy za trest, později přímo na nástupišti po příjezdu transportů (mezi zoufalými a dezorientovanými lidmi nekladoucími odpor byl nábor jednodušší). Ti, kdo se zdráhali práci přijmout nebo nebyli schopni ji vykonávat, byli zastřeleni. Sonderkomanda byla izolována od ostatních vězňů – věděla příliš mnoho. Přesto se ale od nich po táborech šířily zprávy. Ti, kdo práci v sonderkomandu dokázali vykonávat, upřednostnili několik týdnů (strašného) života před okamžitou smrtí. Po celou dobu si ale uvědomovali, co dělají:

„Při takové práci se člověk buď zblázní hned první den, nebo si zvykne. (...) Jistě, mohl jsem žít, abych se mohl pomstít a vydat svědectví. Nesmíte si myslet, že jsme zrůdy, jsme lidé jako vy, jen mnohem nešťastnější.“⁵⁵

1.3 Stratifikace vězňů – neformální faktory

Důležité pro utváření vzájemných vztahů a získávání pozic (a to zejména v posledních válečných letech) ve skupině vězňů byly individuální schopnosti a dovednosti jednotlivců, dále pak doba, kterou v táboře již strávili (viz kap. 1.2.2).

Významnou individuální dovedností byla schopnost rychle se v koncentračním táboře zorientovat, tj. dozvědět se o maximu existujících nařízení (všechny ale nebylo možné znát, protože jich bylo příliš mnoho, často se měnila a dokonce si i odporovala, navíc neexistoval žádný volně dostupný „vězeňský řád“, ve kterém by byla všechna nařízení popsána), pochopit nepsaná pravidla

⁵⁴ R. Höß, Velitelem v Osvětimi, str. 151

⁵⁵ P. Levi, Potopení a záchranění, str. 37

fungující mezi vězni, přizpůsobit se – opustit původní životní návyky a snažit se přežít v nových podmínkách. Čím dříve po příjezdu se vězeň dokázal více či méně zorientovat, tím větší měl šanci přežít, resp. nezemřít během několika prvních týdnů či měsíců. Orientaci nově příchozích nijak zvlášť neusnadňovali ani starší vězni, nebylo možné se spoléhat na solidaritu mezi vězni.

„Ostatně, celé to zacvičování do nového řádu nám připadá groteskní a směšné. Když nás otetovali, zavřeli nás do prázdného baráku. Lůžka jsou ustlaná, ale přísně nám zakázali se jich dotknout a sednout si na ně. A tak se bezcílně půl dne potloukáme po tom malém vymezeném prostoru, stále ještě sužováni strašlivou žízň. Potom se dveře otevrou a vejde chlapec v pruhovaném oděvu, malý, hubený, slušně vyhlížející blondýn. Mluví francouzsky a všichni se na něho sesypeme a zahrnujeme ho otázkami, které jsme si až dosud marně kladli mezi sebou.

Nemluví však ochotně: nikdo tu nemluví ochotně. Jsme tu noví, nic nemáme a nic nevíme; proč by s námi ztrácel čas? (...) Zeptal jsem se ho (s naivitou, která mi už několik dní nato připadala nehorázná), jestli nám vrátí aspoň kartáčky na zuby. Nesmál se, ale s výrazem hlubokého pohrdání odsekl: 'Vous n'êtes pas à la maison.' A tenhle refrén jsem pak slýchal stále ode všech: nejste doma, tohle není sanatorium, odtud se člověk dostane jenom komínem (co to znamenalo, jsme se měli dovědět později). (...) Na tomto místě je zakázáno všechno, ne z nějakých skrytých důvodů, ale proto, že právě za tímto účelem byl tábor zřízen. Chceme-li tady žít, musíme to pochopit rychle a dobře.⁵⁶

Velkou výhodou pro život v táboře byla znalost cizích jazyků, především němčiny a dále jazyka té země, na které se daný koncentrační tábor nacházel, protože odtud pak z velké části pocházeli vězňové a představitelé vězeňské samosprávy.

„Nemohu usnout, nebo spíš nad potřebou spát převažuje napětí a úzkost, kterých jsem se dosud nezbavil, a proto mluvím a mluvím. Mám na srdci příliš mnoho otázek. Mám hlad, a až budou zítra rozdávat polévku, jak se najím bez lžice? A jak si lze opatřit lžici? A kam mě pošlou pracovat? Diena toho přirozeně neví víc než já a odpovídá dalšími otázkami. Ale shora, zdola, zblízka i zdaleka, ze všech koutů ted' už setmělého baráku na mě křičí ospalé a rozezlené hlasy: 'Ruhe, Ruhe!'

Chápu, že chtějí, abych byl zticha, ale to slovo je pro mě nové, a protože neznám jeho smysl ani další významy, můj nepokoj roste. Jazykový zmatek je jedním ze základních jevů zdejšího života: jsme obklopeni nepřetržitým babylonským zmatením jazyků, v němž všichni křičí rozkazy a výhrůžky v jazycích, které jsme předtím nikdy neslyšeli, a běda tomu, kdo nekapíruje bleskem. Tady nikdo nemá čas, nikdo nemá trpělivost, nikdo tě nevyslyší. My, poslední příchozí, se instinktivně shlukujeme v koutech u zdí jako ovce, abychom měli doslova a do písmene krytá záda.⁵⁷

Nezbytné pro přežití v táboře byly i organizační schopnosti jednotlivce. Protože přiděly jídla a jeho energetická hodnota byly extrémně malé, vězni, kteří si nebyli schopni opatřit jídlo navíc, zemřeli do několika měsíců podvýživou a vyčerpáním. Dále bylo nutné si v táboře opatřit některé základní předměty jako je například lžice nebo miska. Všechny tyto předměty a potrava navíc se opatrovaly na černém trhu. Vězeň musel znát, kam pro dané předměty jít, znát jejich cenu a vědět, jak se vyhnout nebezpečí. Významnou výhodou byla některá pracoviště, ze kterých vězni mohli tajně odnést předměty, které poté směnili na černém trhu.

Manuálně zruční se uplatnili při různých opravách nebo výrobě předmětů, které nebylo možné opatřit jinak než na černém trhu. Někteří z nich se dostali do řemeslných dílen nebo na podobná

⁵⁶ P. Leví, Je-li toto člověk, str. 28 – 29.

⁵⁷ P. Leví, Je-li toto člověk, str. 38

pracoviště, kde byla práce méně vysilující a nebezpečná. Různí řemeslníci nebo specializovaní dělníci měli oproti intelektuálům (tj. všem, kteří měli původně nemanuální zaměstnání) velkou přednost.

Významným hlediskem pro utváření vztahů mezi vězni byla délka jejich pobytu v táboře. Svědčila o schopnosti přežít – přizpůsobit se, obstarat vše potřebné, vyznat se.

„...ted' poprvé v životě jsem mohl obdivovat někoho, jehož vězeňské číslo nebylo desetitisícové, ani tisícové, ba ani trojmístné, nýbrž všehovšudy dvoumístné. Náš doktor ho taky hned spěchal uvítat, potřást mu rukou, poplácat ho po paži, prostě získat si přízeň tohoto zřejmě nadmíru vítaného hosta, který svou návštěvou konečně poctil náš dům...“⁵⁸

Vztahy mezi nově příchozími a staršími vězni se pohybovaly na široké škále zahrnující nenávisť i soucit (to ovšem spíše jen výjimečně). Za „starší vězně“ byli bráni ti, kdo v táboře žili již několik měsíců. Neochotu, rozmrzelost či nepřátelství starších vězňů vůči nově příchozím vzbuzovaly obavy z krácení přidělu jídla, obavy o vlastní pozici, podle P. Leviho⁵⁹ také závist – nováčci byli vyhnáni ze svých domovů teprve nedávno, kompenzovali si na nich vztek za vlastní ponížení.

„Z dezinfekční stanice přišli nováčci do tábora v sevřeném útvaru, muži většinou do mužského karanténního tábora BIIa. Hlavním účelem tohoto tábora bylo vystrašené nováčky dorazit. Nikdo jim nic nevysvětlil, nikdo jim nic neřekl, co smějí a co nesmějí dělat, nikde nebyla vyvěšena pravidla o chování v táboře. Jenom blokovi pohůnci křičeli: 'Zde jste v Birkenau, v táboře smrti!' Kdo to nemohl nebo nestačil pochopit, byl zbit nebo rovnou zabit. Nováčky bili nebo zabíjeli i zfašizovaní spoluvězňové, kteří si nesmírně zakládali na tom, že jsou v táboře už dávno, a kteří při každé příležitosti tvrdili, že když oni přišli, byly poměry mnohem horší.“⁶⁰

Opačnou pozici oproti starým a do určité míry i váženým vězňům měli tzv. muslimani, tj. vězňové již zcela zničení podvýživou a životem v táboře tělesně i duševně, „čekatelé plynové komory“⁶¹. Popis pocitů těchto vězňů není příliš častý, protože kdo se jednou stal muslimanem, téměř jistě brzy zemřel, nedožil se osvobození a nemohl tak o svých prožitcích vyprávět. Výjimkou je ale maďarský spisovatel I. Kertész, nositel Nobelovy ceny za literaturu, který byl shodou náhod zachráněn a přežil, přestože se již stal muslimanem:

„Mohou se vyskytnout případy, mohou nastat situace, které nakonec už žádným úsilím nelze dál zhoršovat, jak se zdá. Mohu prohlásit, že po tolikerém snažení, po tolika marných pokusech a tolikerém úsilí jsem časem i já našel úlevu, pokoj a klid. Tak například určité věci, jimž jsem dříve přikládal obrovský, téměř až nepochopitelný význam, ztratily v mých očích jakoukoli důležitost. Třeba když jsem se při apelu unavil, prostě jsem usedl, aniž jsem se podíval, jestli je pode mnou bláto nebo louže; dřepl jsem si a zůstal jsem tak, dokud mě sousedé násilím nepostavili na nohy. Zima, mokro, vítr nebo déšť už mi nemohly vadit: nepronikaly ke mně, nevnímal jsem je. Pominul dokonce i můj hlad; i nadále jsem donesl k ústům, cokoli jsem našel, všechno, co se dalo pozřít, ale spíše jen roztržitě, mechanicky, ze zvyku, abych tak řekl. Při práci? – už jsem nedbal ani o zdání. Když se jim něco nelíbilo, nanejdříve mě zbili a ani tím mi nemohli moc ublížit, i tak jsem jen získával čas: hned při první ráně jsem si honem lehl na zem a zbytek už jsem pak ani necítil, protože jsem mezitím usnul. (...) Taky s Bandim Citromem jsem se už hádal: prý 'se přestávám držet', v komandu jsem na obtíž, všem dělám jen potíže, chytí ode mne svrab – vyčítal mi. Ale především jako bych mu najednou nějak

⁵⁸ I. Kertész – Člověk bez osudu, str. 153

⁵⁹ P. Levi – Potopení a zachránění

⁶⁰ O. Kraus, E. Kulka – Továrna na smrt, str. 38 - 39

⁶¹ O. Kraus, E. Kulka – Továrna na smrt, str. 44

vadil a uváděl ho do rozpaků. Chci snad tady chycnout? Nechci se dostat domů? – zeptal se, a já nevím, jakou odpověď vyčetl z mé tváře, na té jeho jsem však postřehl náhlé ohromení a zděšení, takové, s jakým se zpravidla díváme na beznadějně trosky, na odsouzenec...

Zabýval jsem se jedinou věcí, jedinou myšlenkou, jedinou otázkou, která mě napadla teprve teď, v tuto chvíli. Je to možná moje vina, že jsem to nevěděl, ale nikdy jsem nebyl natolik prozíravý, abych se zajímal o buchenwaldské zvyklosti, řád, postupy, jedním slovem, jak to vlastně tady dělají: zda plynem, jako v Osvětimi, nebo snad nějakým lékem, o němž jsem tam rovněž slyšel, případně zastřelením, nebo snad jinak, některou jinou metodou z tisíců možných; k tomu moje vědomosti nepostačují – neměl jsem ponětí. Nicméně jsem doufal, že to nebude bolet, a možná že je to zvláštní, ale i toto přece bylo stejně skutečné, naplňovalo mě to stejně jako kterákoliv jiná, opravdovější naděje, kterou – abych tak řekl – obvykle spojujeme s budoucností.⁶²

Neformální autoritou byli mezi vězni lidé, kteří si i v extrémních podmínkách koncentračního tábora byli schopni zachovat etické a morální postoje, kteří byli ochotni pomáhat ostatním (buť jen radou nebo vyslechnutím), kteří si zachovali své „lidství“. Autoritu měli nezřídka rabíni, kteří odmítli svou osobní záchranu před deportací, do koncentračního tábora přišli i s rodinou a obcí věřících a ve svém poslání tajně pokračovali, mohl ji získat ale téměř kdokoli kdo odmítl sebezprosení na úkor ostatních, kdo neměl vlastní přežití jako nejvyšší hodnotu.

2. Psychologický pohled na život vězňů

2.1 Hodnoty

Přestože byla společnost vězňů v koncentračních táborech velmi různorodá, lze na základě především autobiografické či beletristické literatury určit, co bylo vězni považováno v táboře za důležité.

Často se tvrdí, že v extrémních podmínkách (jaké panovaly v koncentračních táborech) je jedinou hodnotou člověka vlastní přežití. Primo Levi o tom říká:

„Boj o život je tady neúprosný, protože každý je zoufale a strašlivě sám. (...) [aby přežil, musí] rezignovat na veškerou důstojnost, potlačit každou jiskérku vědomí, vrhnout se do vřavy jako zvíře proti jiným zvířatům, poddat se netušeným hlubinným silám, o které se opírají generace i jednotlivci v protivenství.“⁶³

Podle jiných nelze jednání vězňů v koncentračních táborech nijak (morálně) hodnotit, protože bylo výsledkem zcela mimořádné situace:

„Po překročení určitého prahu utrpení už činy nevypovídají nic o člověku, nýbrž pouze o mechanických reakcích na toto utrpení.“⁶⁴

Přesto se v táborech našli lidé, pro které existovaly vyšší hodnoty, než byla hodnota jejich vlastního života, a kteří jednali podle zásad obecné morálky. Filozof Tzvetan Todorov⁶⁵ se zamýšlel nad tématem morálky v koncentračních táborech; hodnoty rozdělil na sebezáchovné a mravní. V prvním případě je ze všeho nejdůležitější zachování života a lepší uspokojení potřeb, v druhém

⁶² I. Kertész – Člověk bez osudu, str. 132 – 133, 145

⁶³ P. Levi – Je-li toto člověk, str. 93, 98

⁶⁴ T. Todorov – V mezní situaci, str. 45

⁶⁵ T. Todorov – V mezní situaci

případě převažuje názor, že důležitější než zachování života je i v mezních podmínkách zůstat člověkem. Oba typy jsou podle něj legitimní, avšak ne za jakoukoliv cenu.

Zachovat si lidství pro vězně znamenalo zachovat si svobodnou vůli a jednat podle ní (ač právě vůle vězňů měla být v koncentračním táboře zcela zničena). Schopnost svobodné vůle bývá také označována (např. T. Todorovem) jako důstojnost, v některých případech jako sebeúcta.

Jedním ze způsobů, jak si zachovat svobodnou vůli, je proměnit útlak v okamžik svobody, v nejzazším případě (např. pokud byl vězeň odsouzen k smrti) ukončit život sebevraždou, tj. vlastním rozhodnutím (sebevraždám se nacisté v koncentračních táborech snažili co nejvíce zabránit, protože si uvědomovali, jaký vliv má projevení svobodné vůle na ostatní vězně; nebylo nijak výjimečné, že pokud se odsouzenec k smrti neúspěšně pokusil o sebevraždu, byl zachráněn, aby mohl být demonstrativně popraven později). Jinou formou uchování si vůle byl pasivní odpor nebo odmítnutí rozkazu.

Méně nebezpečným způsobem projevu důstojnosti či sebeúcty byla v táboře čistotnost. Mytí je významným tématem mnoha vyprávění bývalých vězňů, jedno z nich je např. od P. Leviho, který tvrdil, že za svou záchranu vděčí člověku, který ho poučil o významu držet se v čistotě, aby neupadl ve vlastních očích:

„Jsme povinni vůči sobě samým mýt si obličej bez mýdla, ve špinavé vodě, a utírat se kazajkou. Jsme povinni čistit si boty, ovšemže ne proto, že to stojí v řádu, nýbrž pro zachování důstojnosti a čistoty.“⁶⁶

Jiným příkladem projevu vůle bylo odmítnutí podřídit své chování výhradně vlastním zájmům a okamžitému prospěchu. Důstojné bylo zajímat se o druhé i o nepřítomné, mít o ostatní starost. Starostlivost se týkala vždy jen jednotlivců (na rozdíl od solidarity spojující všechny členy nějaké skupiny) a znamenala např. rozdělení se o potravu, oblečení nebo poskytnutí péče, rady a ochrany. O jejím významu mluví všichni ti, kdo přežili, protože přežít bylo možné jen za pomoci druhých. Navíc člověk, o kterého někdo jiný projevil starost, získal pocit, že je (stále) uznávaný za lidskou bytost.

„Starat se víc o cizí strádání než o své vlastní je určitě jediný způsob, jak v táboře zůstat člověkem. Žádná z nás v tom neviděla hrdinství, byly to spíš akty sebezáchovy.“⁶⁷

Starost o druhého člověka pomáhala vězňům nalézt ztracenou důstojnost a sebeúctu, protože jednali ve shodě s morálkou. Pocit důstojnosti posiloval schopnost přežít.

Projevem svobodné vůle byla i schopnost uchovat si aktivního ducha – vězňové obdivovali přírodu, recitovali, citovali nebo mluvili o literatuře; při tom všem zažívali pocit svobody (minimálně svobody ducha).

Ze zcela jiného pohledu líčí hodnoty A. Lustig. Popisuje setkání dvou dětí v terezínském ghettu – chlapce, který pracuje jako nosič kufrů (a příležitostně je vykrádá) a dívky, která do Terezína právě přišla a seznamuje se s pravidly přežití. Prostřednictvím románových postav poukazuje na odlišnost hodnot ve svobodném a nesvobodném světě, to, jak se tyto hodnoty proměňují v závislosti na prostředí, času a zkušenostech:

⁶⁶ P. Levi – Je-li toto člověk, str. 41 – 42

⁶⁷ I. Ratušinská, Šedá je barva naděje, In: T. Todorov, V mezní situaci, str. 95

„Ludvíčkovi vyhovovalo žít v Terezíně po proudu, někdy proti. Měl dobrou povahu, stačilo, aby nikomu neublížil nebo nezpůsobil malér a líbil se sám sobě. Nepokládal za správné cítit se šťastný cizím neštěstím. Obsah kufrů z toho vyjmul. (...)

Něco uvnitř mu radilo nikomu neškodit. Cítil se dobře stvořen. (...)

‘Myslela jsem si vždycky, že krást nebo lhát není správné.’ ‘Co bys dělala, kdyby tvoje máma nebo táta, bratr Ramon onemocněli, a potřebovala bys prášek, teploměr nebo deku navíc? A někdo měl dvě deky a věděla bys, kde má starší světnice nebo bloku prášky? Měříš pouze, jak moc něco potřebuješ, a nemáš to a někdo toho má víc, než potřebuje.’ ‘Není jiná cesta, jak se k něčemu dostat?’ ‘Pro někoho ano, pro jiného ne. Víc lidí patří k tomu ne.’ ‘Takhle by sis mohl omluvit všechno.’

Usoudil, že Markéta Fischerová musí nasbírat zkušenosti.

‘Když se rozdává jídlo, nešel bych za žádnou cenu dvakrát, protože někomu by to chybělo.’ ‘Nevím,’ řekla bezmocně, aby to nevypadalo, že se vzdává. Tušila díl pravdy v tom, co Ludvíček tvrdil. Nevypadal, že se omlouvá a vymlouvá, zároveň to dělal. (...)

Ludvíček, kolem kterého se hroutila stará morálka jako domeček z karet, věděl, že nikdo nemůže žít a přežít ve vzduchoprázdnu. Vytvářel si, podle situace, pravidla, kterých, pokud možno, se držel. Neviděl nic mimořádného, když někde musel ubrat, přidat, pozměnit. (...)

A tak se zase těšil, co přinese Markétce Fischerové zítra, když bude mít příležitost, i kdyby to měla být sedmikráska. (...) Nikdo by mu nevymluvil, že vykrádat kufry pro někoho je krásné. Když se ho někdo z kamarádů ptal: Jak se máš? Odpovídal: Dobře, kradu. Krást bylo krásné, pokud to bylo nezištné, nebo se alespoň o kořist dělit. Morálku dělil na učitelskou, blbou a příležitostnou, tu svou. Tajně věřil, že to, co okradeným chybí, jim někdo nebo něco vynahradí. Stejně tak by mu nikdo nevymluvil, že posuzuje dobře, co je správné a co ne. Může být nesprávné krást těm, co mají? Nekrást znamenalo neodpírat zlu. Necítil vinu, že žije a krade. Nikomu nic nedlužím, říkal si. Jako mnoho jiných. (...)

Neminul den, aby se nezabýval otázkou viny nebo nevinu. Správnosti nebo nesprávnosti. Dobra nebo zla. Podobalo se to dýchání. ‘Ještě nevím, jak se tu žije a čím se lidi měří,’ řekla. ‘Doufám, že se přizpůsobíš.’ Uhodil hřebíček na hlavičku. Přežít. Přežít. Přežít. (...) V Terezíně to věděly i děti. Tomu se morálka všech, kromě nejtvrdohlavějších, musela přizpůsobit. Málokdo se ptal, čím je to vina, pokud neviděl všeobecnou příčinu. Morálka a nutnost se ovlivnily. Pokud se mění skutečnost, může zůstat morálka táž? Ludvíček nehledal slova. Hledal, jak žít a přežít.⁶⁸

2.2 Vyrovnávání se s životními podmínkami v koncentračních táborech

Vězňové se museli vyrovnávat s neustálou brutalitou ze strany esesmanů i vězeňské samosprávy. Zejména po příjezdu do tábora byla tato brutalita zcela nepochopitelná a ochromující.

„Tam jsme utrhli první rány. Bylo to něco tak nového a nesmyslného, že jsme ani necítili bolest, tělesnou ani duševní. Jenom hluboký údiv: jak je možné uhdit člověka bez hněvu?“⁶⁹

Pro přežití bylo nutné se zorientovat (viz výše) a vyrovnat se s novými podmínkami. Většina vězňů po nějakém čase upadla do apatie a lhostejnosti. Dění okolo sebe nemohli nijak ovlivnit, angažování se za jiné bylo nebezpečné a navíc vysilující. Nezáměr o okolí byla i psychická obrana. Vězni se v sobě snažili umrtvit vše, co způsobovalo nepříjemnosti či žal – snažili se zapudit touhu po domově a blízkých, nemyslet na pocit hnusu, který byl vzbuzován vším okolo. Protože brutalita a smrt byly v těsné blízkosti a stále se opakovaly, zvykli si i na ně a žádné citové reakce ani nevzbouzely. Zájem vězni projevovali většinou jen o to, co mohli v nejbližší budoucnosti využít;

⁶⁸ A. Lustig – Zloděj kufrů, citáty ze str. 16 - 28

⁶⁹ P. Levi – Je-li toto člověk, str. 15

všechno ostatní bylo znehodnocováno či vysmíváno. Obtížné bylo dále vyrovnávání se s nespravedlností či bezdůvodností trestů, s výsměchem.

Většina vězňů stále hladověla a tak bylo jídlo hlavním tématem hovorů, myšlenek i snů. Hlad, nedostatek spánku, špína, neustálá těsná přítomnost ostatních vězňů a další okolnosti kromě apatie vyvolávaly i trvalou psychickou podrážděnost. Stále docházelo k větším či menším konfliktům, jak mezi obyčejnými vězni, tak mezi vězni deklasovanými a privilegovanými. Tyto konflikty často končily rvačkami, protože vězni uvyknutí na násilí v něm viděli i nejpřirozenější způsob řešení problémů.

Nejtěživěji na vězně působilo zřejmě to, že nevěděli, jak dlouho ještě budou muset v koncentračním táboře zůstat. Podle psychologa V. Frankla⁷⁰ je možné nazvat život v táboře jako "provizorium bez termínu", přičemž „člověk, který nevidí konec svého existenčního provizoria, nemůže ani svůj život zaměřit k nějakému cíli“ – na budoucnost, čímž se mění struktura vnitřního života a dochází k celkovému úpadku. Vězni se často nechali unášet dřením a zaměřovali se především na minulost.

Pod tlakem okolností, které zcela znehodnocovaly lidský život a důstojnost, ztratili mnozí vězni cit pro to, že jsou subjekty a hodnotné duchovní bytosti. Docházelo k vlastnímu znehodnocování, existence klesla na úroveň existence stádové, při níž jsou lidé bez vlastního myšlení a vůle hnáni kamkoliv. „Zmizet v mase“ ale v koncentračním táboře byl i pokus o záchranu vlastního života, protože nápadnost či vzbuzování pozornosti se nevyplácelo.

Někteří vězni byli schopni si uchovat vnitřní život a prožívání koncentračního tábora na ně mělo méně destruktivní dopad. Z nesvobodného reálného života utíkali k myšlenkám a světu duševní svobody a mohli tak na chvíli zapomenout. Zlehčit situaci pomáhal i lágrový humor, přestože se odehrával spíše jen v náznacích a krátkodobě. Humor pomáhal vytvářet odstup a postavit se nad situaci.

Vliv koncentračního tábora na lidskou psychiku se projevil zejména po osvobození v tom, že bývalí vězňové většinou nebyli schopni plně se zařadit do svobodné společnosti, protože ztratili *důvěru ve svět*, což je podle J. Améryho⁷¹ přesvědčení, že člověk na základě nepsané sociální smlouvy respektuje fyzickou a metafyzickou existenci jiného člověka. Tam, kde není možné očekávat pomoc, se tělesné pokoření způsobené druhým člověkem stává procesem existenční likvidace.

„Skoro ve všech životních situacích se s tělesným poškozením pojí očekávání pomoci: tak je jedno druhým vyrovnáváno. První úder policejní pěstí, proti němuž není možná obrana a jež neodrazí žádná pomocná paže, skoncoval s částí našeho života, kterou nelze již nikdy probudit k životu.“⁷²

Mučení je nepomíjivé: kdo byl mučen, je mučen stále.

Ti, co přežili, pociťovali různé pocity hanby a viny: hanby ze vzpomínky (vzpomínka na pocit bezmoci, naprostého odcizení vůle, přinucení k odporným činům, lhůstevnosti, života v nedůstojných a nelidských podmínkách, selhání apod.), hanby z přežití (pocit, že přežili na úkor života jiných lidí, slovy P. Leviho: *„Přežívali nejhorší, to znamená nejpřízpusobivější, nejlepší všichni*

⁷⁰ V. E. Frankl, ...A přesto říci životu ano, citáty ze str. 68

⁷¹ J. Améry, Bez viny a bez trestu. Pokus o zvládnutí nezvládnutelného, volně citováno

⁷² J. Améry, Bez viny a bez trestu. Pokus o zvládnutí nezvládnutelného, str. 49

zahynuli.⁷³), pocit hanby za to, že jsou lidmi (patří ke stejnému druhu, jehož zástupci se dopustili strašných skutků).

3. Sociologický pohled na život v koncentračním táboře, filosofické aspekty

Zajímavým tématem je postavení intelektuálů v koncentračním táboře. Zabýval se jím mimo jiné Jean Améry, ve svých názorech se ale s mnohými rozchází. Intelektuálem označuje toho, jehož asociace jsou převážně humanistické, kdo má estetické vědomí a schopnost abstraktního myšlení. Pozice intelektuála dle něj nebyla dobrým východiskem pro život v koncentračním táboře, nejvíce se projevovala při pracovním umístění rozhodujícím o životě a smrti. Privilegovaní byli například řemeslníci, protože mohli být využiti při výstavbě a udržování chodu táborů. Intelektuálové, lidé s nemanuální prací (například obchodníci) se stali nekvalifikovanými dělníky, pracovali v komandech s nejtěžší prací, většinou venku, čímž se naděje na přežití dále snižovala. Mnoho intelektuálů se snažilo své povolání zapřít nebo své původní postavení snížit, aby nevyvolali zuřivou reakci esesmanů či kápů.

„Přichází naducaný červenolící dozorce s vepřovým obličejem. ... Chvíli se na mne němě kouká. Netuším nic dobrého, protože přede mnou leží hromádka přesně kontrolované vykopané země. A pak spustí: ‘Ty prase jedno! Na tebe už koukám hezkou dobu! Tebe naučím makat! I kdybys měl tu zem rvát rukama! Ty tu chcípneš, o to se už postarám! Do dvou dnů tě oddělám. Tys celý život nic nedělal, to je na tobě hned vidět! Čím jsi byl, ty svině? Obchodník? Co?’ Mně je už všechno jedno. Jeho pohrůžku ovšem, že mne v krátkosti zlikviduje, musím brát vážně. Tak se napřímím a podívám se mu zpříma do očí. ‘Byl jsem lékař. Odborný lékař.’ ‘Cože? Ty jsi byl lékař? Jen jsi tahal lidem peníze z kapes, to věřím!’ ‘Pane vedoucí, náhodou jsem většinou pracoval bezplatně, v ambulancích pro chudé.’ To však bylo řečeno až příliš. Ted’ se na mne vyřítí, srazí mě k zemi a řve jako posedlý – vůbec nevím co.“⁷⁴

Táborový život vyžadoval tělesnou obratnost a fyzickou kondici; morální hodnoty a odvaha podle Améryho příliš ceny neměly. V. Frankl, T. Todorov i P. Levi to tak jednoznačně nevidí, protože jak již bylo popsáno v dřívějších kapitolách, morální jednání, důstojnost či aktivní duch člověka psychicky posilovaly.

Intelektuálové příliš nezapadali mezi ostatní vězně, nemluvili táborovým slangem coby jedinou akceptovatelnou formou vzájemné domluvy.

„Vězeň, který byl zvyklý na způsob vyjadřování do jisté míry diferencovaný, se musel velice přemáhat, aby řekl ‘drž hubu!’ nebo aby svého spoluvězně oslovoval výlučně ‘člověče’. Velice dobře si vzpomínám na takřka tělesný odpor, který se mne pravidelně zmocňoval, když mě jinak docela slušný a přijatelný kamarád neustále oslovoval ‘člověče milej’. Intelektuál trpěl výrazy jako ‘chlap od žrádla’, ‘organizovat’ (čímž se mínilo protiprávní přivlastňování věcí), ba samu formulaci jako ‘jít do transportu’ vypustil z úst jen váhavě a ztěžka.“⁷⁵

Intelektuálové se cítili izolovaně, odkázáni pouze sami na sebe. Pokud našli někoho sobě podobného, často se stávalo, že v důsledku předchozích zkušeností a vlastní izolovanosti přestal věřit

⁷³ P. Levi, Potopení a záchránění, In: T. Todorov, V mezní situaci, str. 268

⁷⁴ V. Frankl, ...A přesto říci životu ano, str. 27

⁷⁵ J. Améry, Bez viny a bez trestu, str. 21

v existenci duchovního světa. Výjimky existovaly jen ve stavech opojení, jimiž mohlo být např. opravdové nasycení; takovéto opojení trvale jen velmi krátce. Améry proto tvrdí, že racionálně-analytické myšlení nebylo v koncentračním táboru pomocí, ale přímou cestou k sebezničení.

„Intelektuál hledal, alespoň zpočátku, neustále možnost sociálního projevu ducha. Do rozhovoru se spolunocležníkem, který zevrubně vykládal o jídelníčku své ženy, by rád vpašoval sdělení, že sám doma hodně četl. Když ale po třicáté uslyšel: 'do prdele, chlape!', přestal se snažit. A tak dostávalo krok po kroku všechno duchovní v Osvětimi ve dvojitým smyslu novou podobu: psychologicky, na straně jedné, se stávalo čímsi naprosto neskutečným, na straně druhé, definováno sociálními pojmy, se měnilo v druh nedovoleného luxusu.“⁷⁶

Výjimku tvořili snad jen nábožensky či politicko-ideologicky orientovaní, protože jejich víra jim byla pomocí v tom, že současný stav považovali jen za dočasný, případně věřili ve spravedlivou pomstu; k realitě tak zachovávali odstup. Tito lidé překročili sami sebe, za nejvyšší hodnotu považovali ideu. Nevěřící ale víru získali jen výjimečně, víru považovali za obdivuhodnou a spásnou, avšak jen iluzi.

Vězňové toužili po návratu domů, tam, kde panoval řád, kterému rozuměli, kde byla vzájemná důvěra, domov byl pro ně jistotou. Mnozí domov ztratili nejen fyzicky, ale zjistili také, že země, v níž žili, jim zřejmě nikdy nepatřila. Stesk po domově byl sebezničením – člověk musel odmítnout vlastní minulost což bylo provázeno sebeopovržením a nenávistí vůči všemu minulému. Nepřátelský domov bylo nutné vymazat, stejně tak ale i kus vlastního života.

---

⁷⁶ J. Améry, Bez viny a bez trestu, str. 23

Závěr

V diplomové práci jsem se snažila ukázat život v koncentračním táboře – jak život vězňů, tak i vězňů. Jedním z důležitých témat byla stratifikace tábořní společnosti, tj. zkoumání, na základě jakých faktorů se utvářely jednotlivé společenské vrstvy u dvou hlavních popsanych skupin a jaké to mělo důsledky.

U skupiny vězňů byly těmito faktory vojenská hodnota určující či ovlivňující dělbu práce, přístup k moci, vztahy podřízenosti a delegování pravomoci; toto rozdělení se řídilo předpisy, a proto ho nazývám formálním. Dále se na rozvrstvení projevoval vliv neformálních faktorů, jimiž byly osobní vztahy mezi vězňem – autorita nadřízeného, partáctví a kamarádství.

Mezi vězňem byl nejdůležitějším formálním faktorem klasifikační systém a z něj vyplývající dělba moci a práce. Rozdělení vězňů do kategorií určilo, jakou pozici mohl vězeň případně zastávat ve vězeňské samosprávě, jaké měl životní podmínky a jakou měl naději na přežití. Neformálními faktory mezi vězňem byly jejich individuální schopnosti a dovednosti (orientační, organizační, manuální, jazykové), délka pobytu v táboře, morální kredit či schopnost individuálního sebeprosazení.

Konečná podoba života v táboře byla dána společným působením obou typů faktorů. Koncentrační tábor byl svázán nepřehledným množstvím různých předpisů a nařízení týkajících se jak tábořního personálu, tak vězňů a zacházení s nimi, jejich konkrétní použití bylo ovlivněno z velké míry jednotlivcem (vězňem) a jeho osobními preferencemi. Dodržování těchto předpisů ze strany vězňů i vězňů bylo striktně vyžadováno, mnozí vězňové je ale zneužívali tím, že požadovali jejich naplnění i v neadekvátních situacích. Není třeba zdůrazňovat, že veškerá formální pravidla stejně jako způsob jednání určovala pouze jedna strana, tj. vězňové. V táborech existovala všeprostopupující korupce mezi vězňem, vězňem i mezi vězňem a vězňem navzájem, za její odhalení byla trestána obvykle jen jedna strana (vězňem).

Působení tábora na lidskou psychiku bylo v některých aspektech jak u vězňů, tak u vězňů překvapivě stejné, v jiných se lišilo. Ohromné množství vězňů, „danost“ jejich osudu, neustálá brutalita a blízkost smrti způsobily apatii a lhostejnost. Vězňové ve vězňích přestali vidět lidi, k nimž je třeba se chovat eticky, a také vězňem samotní se již nevnímali jako lidské subjekty ale jako součást masy, s níž je možné dělat cokoliv. Subjektivitu ztráceli částečně i vězňové, neboť se zcela podřizovali rozhodnutím vyšší autority, o svém jednání a jeho cílech zásadně nepřemýšleli a odpovědnost přesouvali na nadřízené. Vězňové rozdělili vězňem do kategorií a nakládali s nimi jako s nerozlišitelnými prvky abstraktní kategorie, vězňem se skrze tyto kategorie vzájemně vnímali také a přisuzovali všem členům dané kategorie typické vlastnosti. Zásadní nedostatek všech životních potřeb (strava, spánek, hygiena) způsoboval stálou psychickou podrážděnost a konflikty mezi vězňem. Životní podmínky také ovlivňovaly vnitřní (myšlenkový) život vězňů.

Některé důležité aspekty života v táboře nebyly blíže popsány – např. problematika práce vězňů, neboť by svou komplikovaností a délkou přesahovaly možnosti diplomové práce. Témata, kterých se tato práce dotýká, nejsou čistě sociologická, zasahují také do oblastí psychologie a filosofie. Domnívám se, že pokud je téma takto blízké existenciálním otázkám lidského života, nelze o něm psát pouze jako o vědeckém problému.

Koncentrační tábor byl místem extrémních životních podmínek. Chování lidí v něm bylo ve většině případů podmíněno nevyhnutelností, během několika týdnů nebo měsíců strádání museli zredukovat svou existenci na pouhou snahu o přežití, každodenní boj s hladem a zimou, únavou a fyzickým týráním. Boj o přežití dokázal narušit dokonce i nejužší rodinné vztahy. V situaci maximálního potlačení svobody a uplatnění lidské vůle nezbyval téměř žádný prostor pro jakýkoliv morální život. Přesto se podle mnohých svědectví v tábore objevovala laskavost, ochota pomoci, solidarita a mravní život. Mravní reakce jsou spontánní a všudypřítomné, vymýtít je lze pouze extrémními prostředky.

Při etickém hodnocení chování jednotlivých vězňů je potřeba být velmi zdrženliví a opatrní, neboť zřejmě platí to, co píše Gustaw Herling, vězeň sovětského gulagu:

„Dospěl jsem k přesvědčení, že člověk se může chovat lidsky jen tehdy, žije-li v lidských podmínkách, a že není nic absurdnějšího než soudit jej za činy, kterých se dopustil v podmínkách nelidských.“⁷⁷

My, kteří jsme nemuseli prožít koncentrační tábor a ani si sami sebe nedokážeme v dané situaci představit, nemáme právo soudit vinu jakéhokoliv vězně. Přesto se snad smíme abstraktně vyslovit o etice jednání, etice, kterou vnímají i ti, co koncentrační tábor přežili a trpí pocity viny, neboť pro své přežití se museli dopustit nemorálních činů.

V koncentračním táboře se zcela změnil pohled na smrt: na rozdíl od běžné společnosti, kde je smrt provázena duchovními a metafyzickými úvahami, v táboře bylo tematizováno umírání. Člověk se nezabýval tím, zda, respektive že musí zemřít, ale jak zemře.

Často je slyšet názor, že to, jak lidé v koncentračních táborech umírali, nebylo důstojné, že se nevzbouřili a o své životy nebojovali. Na tuto myšlenku lze odpovědět v několika rovinách: předně je třeba si uvědomit, že v podmínkách koncentračního tábora byla jakákoliv větší koordinovaná a zbraněmi dostatečně zabezpečená vzpoura téměř nemožná. Vězni, a zejména Židé, stáli osamocně jak proti znacizovaným esesmanům, tak proti jejich vězeňským pomocníkům z řad samosprávy (zvláště nežidovští vězni viděli ve vyhlazování Židů oddálení nebo i odvrácení vlastního osudu).

Velká různorodost vězňů navíc zabraňovala vytvoření pospolitosti, v níž by se vězňové podporovali. Pokusy o její vytvoření byly narušovány neustálým ničením vězňů, jejich stálým přílivem, přemísťováním a odchodem. Navíc byli vězni zcela vyčerpáni tělesně i duševně.

Přesto v koncentračních táborech existovaly skupiny odporu. Nejaktivnějšími organizátory drobného, avšak vytrvalého úsilí byli komunisté a další političtí odpůrci fašismu. Udržovali kontakty mezi blízkými tábory, navazovali styky s partyzány nebo některými civilními zaměstnanci, připravovali povstání. Povstání se však podařilo uskutečnit jen výjimečně: většinou nebyla dostatečná základna vězňů, kteří by byli schopni povstání zorganizovat a utajit, další překážkou byla nepříznivá situace v okolí táborů – vězni, kterým se podařilo uprchnout, bývali většinou za pomoci tamního civilního obyvatelstva brzo objeveni a chyceni.

Smrt v plynových komorách není o nic méně čestná než smrt se zbraní v ruce. Nemá menší hodnotu, je možná i obtížnější.

---

⁷⁷ G. Herling, Jiný svět, In: T. Todorov – V mezní situaci, str. 45

„Důstojnost je vždy a výlučně věcí jednotlivce, nikdy ne skupiny nebo národa. A k očištění cti není pokaždé nezbytně nutná krev nepřítele.“⁷⁸

Bylo téměř nemožné se s prožitkem života v koncentračním táboře vyrovnat, a to jak v pozici vězně, tak po osvobození táborů. Vězni si často představovali, jaké to bude, až osvobození přijde a poměr sil se obrátí: mnozí se chtěli pomstít a vyjádřit svou nenávist (*„Lidem, kteří trpí nespravedlností, spravedlnost nestačí. Chtějí, aby viníci trpěli také nespravedlivě. To pokládají za spravedlivé.“⁷⁹*). Na svobodě si ale mnozí uvědomili, že nikdo nemá právo činit příkoří, dokonce ani ten, jemuž se nespravedlnost děla, podobně se vyjadřuje E. Hillesumová: *„Pomsta si zaslouží odsouzení, neboť nás připodobňuje tomu, komu se chceme pomstít.“⁸⁰* Odmítnout pomstu ale neznamená ani odpustit, ani zapomenout, protože by to vyloučilo spravedlnost. Důležité je poučení – aby nebylo možné, že by se podobné činy opakovaly. Nestačí pouze spravedlivě soudit, je nutné i pochopit (avšak pochopení neznamená ospravedlnění).

---

⁷⁸ T. Todorov, V mezní situaci, str. 35

⁷⁹ T. Borowski, Le monde de pierre, In: T. Todorov, V mezní situaci, str. 242

⁸⁰ E. Hillesum, Lettres de Westerbork, In: T. Todorov, V mezní situaci, str. 245

Holocaust stále aktuální...

S prodlužující se časovou vzdáleností od uskutečnění holocaustu se snižují i znalosti o základních faktech, dochází k reinterpretaci dějin a čím dál častěji jsou slyšet dokonce i takové názory, že holocaust *vůbec nebyl*.

Ti, jejichž názory byly dříve pokládány za pouhé bláznivé výstřelky s nulovou přesvědčivostí, se nyní snaží stát „druhou stranou“ v otázce nahlížení na holocaust, legitimní názorovou skupinou.

O holocaustu je třeba mluvit, nahlížet ho z mnoha úhlů, zkoumat informace a na jejich základě pak třeba přehodnotit dosavadní závěry. Je však velký rozdíl mezi diskusí o *holocaustu* a tím, *zda* k němu vůbec došlo. Existuje dostatek nezpochybnitelných důkazů, které racionálně myslící lidé musí přijmout; pokud tak neučiní, je třeba hledat za tím další motivace. Existence holocaustu tak není otázkou k diskusi.

Popírači tvrdí, že k holocaustu – pokusu vyhladit židovský národ – nikdy nedošlo. Často se snaží zmást veřejnost tvrzením, že nepopírají, že existoval nějaký holocaust, nesouhlasí pouze s tím, že existoval plán nebo snaha vyhladit židovský národ. Překrucují definici termínu holocaust, relativizují zločiny a odpovědnost za ně, tvrdí, že holocaust je mýtus.

Mnozí popírači holocaustu se brání využitím svobody slova. Avšak jak říká H. Arendtová, „Fakty formují názory a názory ovlivněné různými zájmy a emocemi se mohou velmi lišit, a přesto být legitimní, pokud respektují faktickou skutečnost. Ze svobody mínění je fraška, není-li zaručena informovanost o faktech a zpochybňují-li se fakty samy.“

Mnozí lidé mohou podlehnout představě, že všechny spory a diskuse jsou stejně legitimní a tak že i popíračům holocaustu a jejich názorům je potřeba naslouchat. Neuvědomují si však, že jejich tvrzení jsou založena na rasismu, extremismu a antisemitismu. Nejde zde o interpretaci dějin; problém spočívá v tom, zda by se měl stejný status a privilegia jako u skutečných historických zkoumání přidělovat i absolutním dezinformacím. Je kvalitativní rozdíl mezi tím, když někomu neupřeme právo mluvit, a tím, poskytneme-li mu prostor, na němž by se svými názory mohl vystoupit.

Snaha popírat holocaust využívá jako základní strategii⁸¹ překrucování. Pravda se mísí s pravdě se podobajícími lžemi, což může lidi s menšími znalostmi či neobeznámené s taktikou popíračů mást. Dokumenty a svědectví potvrzující holocaust jsou pomíjeny jako smyšlenky nebo vynucené výpovědi, podvrhy a nepravdy.

Dokumenty obsahující informace, které není možné oddiskutovat nebo reinterpretovat, prohlašují popírači holocaustu za falešné a vůbec je dále neberou na vědomí.

Jiným přístupem jsou vlastní „vědecké“ výzkumy a využívání jejich „poznatků“ při šíření popíračských myšlenek. Příkladem může být zkoumání plynových komor a z něj plynoucí závěrečná zpráva o tom, že vědecké testy v Osvětimi a Majdanku prokázaly, že tamější plynové komory nemohly fungovat jako prostředek k zabíjení lidí. Později však vyšlo najevo, že F. Leuchter, který tyto testy

---

⁸¹ Taktiky popírání holocaustu jsou rozpracovány v knize D. E. Lipstadtové *Popírání holocaustu*.

prováděl, není odborníkem v žádné oblasti týkající se výzkumu (nemá k němu potřebnou kvalifikaci), jeho metody jsou amatérské a o nestrannosti zprávy se nedá vůbec mluvit (celý výzkum byl placený výhradně ze zdrojů popíračů holocaustu). Přesto si tato zpráva žije vlastním životem a dodává popírání holocaustu na věrohodnosti, i když se prokázala její absolutní nevědeckost.

Další taktikou popíračů je zastírání skutečných cílů. Ve snaze skrýt fakt, že jsou fašisté a antisemité s vlastním ideologickým a politickým programem, vyhlásují za svůj cíl odhalení historických nepravd.

Popírači jsou ochotně přijímáni mezi různými radikály včetně neonacistů a skinheadů. Popírání holocaustu se stalo součástí extremistických, rasistických, nacionalistických a protipřistěhovaleckých postojů. Dokud bylo popírání holocaustu považováno za extremismus, nebylo jeho nebezpečí tak vysoké. Nyní však, když se vyznavači těchto názorů snaží uhladit své chování a získat přístup do širších společenských kruhů, se riziko zvyšuje.

O pronikání neonacistických a ultranacionalistických názorů do povědomí české veřejnosti a na politickou scénu hovoří již výroční zpráva BIS z roku 2007. Příkladem může být např. rozesílání na první pohled seriózní brožury nazvané Osvětim: fakta versus fikce s podtitulem Nové a utajované poznatky o holocaustu českým učitelům na adresu jejich škol. Zásilky byly rozesílány z „Národně vzdělávacího institutu“ s doprovodným dopisem neonacisty P. Fabiana, který pod záminkou svobody slova obhajoval popírání holocaustu; ve skutečnosti však propagoval antisemitské a rasistické názory.

Jiným příkladem může být zcela nedávné pozvání neonacisty a popírače holocaustu Davida Dukea do České republiky, aby přednášel na akademické půdě. Tyto přednášky byly po zveřejnění v médiích a zásahu policie zrušeny. Kromě přednášek se Duke zabývá i politickou činností. Kvůli tomu se (podobně jako mnozí další neonacisté) snaží distancovat od vlastní extremistické minulosti a dbá na to, aby v současnosti již nebyl spojován s fanatiky.

Na rozšiřování popírání holocaustu se nepodílí jen extremisté. Napomáhají tomu také lidé, které lze zařadit spíše do hlavního proudu. Nemusí přímo popírat holocaust, avšak útočí na hodnověrnost svědectví těch, kdo přežili, nebo význam holocaustu snižují.

Cílem popíračů a těch, kdo snižují význam holocaustu, je zbavit oběti určité morální autority a snaha naopak tuto morální autoritu získat či obnovit a udělat oběť ze sebe (klasickou myšlenkou v tomto duchu je, že ze záměrně zveličelých údajů o holocaustu má prospěch především stát Izrael a mezinárodní sionismus, hlavními oběťmi však byl německý lid a Palestinci).

Popíráním holocaustu jsou znovu týráni ti, kdo přežili koncentrační tábory. Popírání pronásledování, ponižování a utrpení jednotlivce nebo skupiny je kruté. Ti, kteří je nezažili, si často neuvědomují, jak zranitelný člověk je a jak snadno mohou u druhého vyvolat bolest a hněv.

Použitá literatura

Faktografická literatura:

- Hilberg, R. (2002). *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933 – 1945*. Praha: Argo
- Sofsky, W. (2006). *Řád teroru: koncentrační tábor*. Praha: Argo
- Kraus, O., Kulka, E. (1964). *Továrna na smrt. Dokument o Osvětimi – Birkenau*. Praha: Naše vojsko
- Frankl, V. E. (1996). *...A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství

Teoretická literatura:

- Bauman, Z. (2003). *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)
- Arendtová, H. (1995). *Eichmann v Jeruzalémě*. Praha: Mladá fronta
- Traverso, E. (2006). *Trhlina v dějinách. Esej o Osvětimi a intelektuálech*. Praha: Academia
- Todorov, T. (2000). *V mezní situaci*. Praha: Mladá fronta
- Levi, P. (1989). *Potopení a záchránění*. Köln: Index
- Améry, J. (1999). *Bez viny a bez trestu. Pokus o zvládnutí nezvládnutelného*. Praha: Mladá fronta
- Kelman, H. C. (1973). *Violence Without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers*. Journal of Social Issues, 29, no 4
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: an experimental view*. London: Tavistok
- Zimbardo, P. G. (2005). *Moc a zlo*. Břeclav: Moraviapress
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row
- Lipstadvová, D. E. (2006). *Popírání holocaustu. Sílicí útok na pravdu a paměť*. Praha-Litomyšl: Paseka

Biografická a beletristická literatura:

- Höß, R. (2006). *Velitelem v Osvětimi. Autobiografické zápisky*. Praha: Academia
- Levi, P. (1995). *Je-li toto člověk*. Praha: Sefer
- Kertész, I. (2003). *Člověk bez osudu*. Praha: Academia
- Lustig, A. (2008). *Zloděj kufrů*. Praha: Odeon
- Ratušinská, I. (2000). *Šedá je barva naděje*. Praha: Barrister & Principal
- Krallová, H. (2000). *Stihnout to před Pánembohem*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- Herling, G. (1994). *Jiný svět*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku
- Borowski, T. (1964). *Le monde de pierre*. Paris: Calmann-Lévy
- Hillesum, E. (1988). *Lettres de Westerbork*. Paris: Édition du Seuil
- Littell, J. (2008). *Laskavé bohyně*. Praha: Odeon

Slovníky:

- Jandourek, J. (2001). *Sociologický slovník*. Praha: Portál
- Kolektiv autorů pod vedením J. Krause (2005). *Nový akademický slovník cizích slov A – Ž*. Praha: Academia